

המקום אשר בחר ה'

יסודות בענין קדושת מקום המקדש

"כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם
מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו
תדרשו ובאת שמה" (דברים י"ב, ה')

תכלית מאמר זה הינה לימוד יסודות קדושת מקום
המקדש והמסתעף מהם.

בחלקו הראשון של המאמר נתבאר ייחודו של מקום
המקדש, מרכזיותו בעם ישראל, המצוות הייחודיות בו
ובפרט התפילה בו, וסקירה קצרה על מצב המקום אחר
החורבן. בחלקו השני נתבארו תחומי הקדושה השונים
במקום המקדש, דיני שילוח טמאים, וזיהוי המקומות
השונים.

תודתנו נתונה במיוחד לאגודת 'אל הר המור' אשר ספריהם סייעו
לנו רבות בכתיבת המאמר, לצד ספרים ומאמרים חשובים
נוספים. תהי משכורתם שלמה מעם ה'.

בין המצרים שנת ה' תשע"ו

בכל עניני המאמר אפשר לפנות ל:

ravbergman1@gmail.com

ייחודו של מקום המקדש

הר הבית, הוא הר המוריה, נתייחד כבר בראשית היצירה. לימדונו חז"ל שבריאת העולם החלה ממקום זה¹, ומאדמתו נברא אדם הראשון². במקום זה הקריב אדם הראשון קרבנות כשנברא³, וכן קין והבל הקריבו שם את קרבנותיהם⁴, וכן נח כשיצא מהתיבה אחר המבול הקריב שם קרבנות⁵, ובמקום זה עקד אברהם אבינו את יצחק בנו, וקרא למקום 'ה' יראה'⁶.

בעמדו במקום זה אמר יעקב אבינו ע"ה "מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים". ואמרו חז"ל (נפרקי דר"א פרק ל"ה) "השכים יעקב בפחד גדול ואמר 'ביתו של הקב"ה במקום הזה', שנאמר: ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, מכאן אתה למד שכל המתפלל במקום הזה בירושלים

¹ בגמ' יומא (דף נ"ד): "שממנו הושתת העולם", ובריש מסכת שמחות (פרק חיבוט הקבר) – "ה' בחכמה יסד ארץ כוונן שמים בתבונה, ללמדך שכשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, כילוד אשה בראו. מה ילוד אשה מתחיל מטבורו ומותח לכאן ולכאן לארבעת צדדיו, כך התחיל הקדוש ברוך הוא לברוא את העולם מאבן שתיה ומקדש הקדשים, וממנה הושתת העולם, ולכך נקראת אבן שתיה, שממנה התחיל הקדוש ברוך הוא לברוא את עולמו".

² ירושלמי נזיר (פ"ז ה"ב) "אמר רבי יודה בן פזי מלא תרוד אחד נטל הקדוש ברוך הוא ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון. אמר: הלואי ייברא ממקום המזבח ותהא לו עמידה. הדא הוא דכתיב (בראשית ב, ז) וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, וכתיב (שמות כ, כא) מזבח אדמה תעשה לי, מה אדמה שנאמר להלן מזבח אף כאן מזבח". פרקי דרבי אליעזר (פרק יא) "חבה יתירה חבב הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון, שבראו במקום טהור, במקום בית המקדש, והכניסו לאפדנו, שנאמר 'ויקח ה' אלהים את האדם ויניחם בגן עדן' מאיזה מקום לקחו? מבית המקדש, והכניסו לפלטין שלו – זה גן עדן, שנאמר ויניחם בגן עדן לעבדה ולשמרה".

³ בראשית רבה (פרשת נח) "ויבן נח מזבח לה'... ר' אלעזר בן יעקב אומר על מזבח הגדול שבירושלים, ששם הקריב אדם הראשון, שנאמר (תהלים סט) ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס".

⁴ פרקי דרבי אליעזר (פרק כג) "מה עשה נח? לקח מן הבהמה הטהורה שור וכשב ומכל עוף הטהור תור ובני יונה ובנה את המזבח הראשון שהקריבו עליו קין והבל, והקריב ארבעה עולות, שני' ויבן נח מזבח לה', ויקח אין כתוב כאן, אלא ויעל עולות במזבח".

⁵ כנ"ל הערה 3.

⁶ זו"ל הרמב"ם (בית הבחירה פ"ב ה"ב): "ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה, הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא, ומשם נברא, אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא".

כאילו התפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים שם הוא ופתח פתוח לשמוע תפילה, שנאמר וזה שער השמים".

במגפה שהייתה בימי דוד המלך ע"ה נצטווה דוד לבנות מזבח במקום זה⁷, ושלמה בנו בנה שם את בית המקדש⁸. שם בנו עולי בבל את בית המקדש השני, ושם יעמוד בית המקדש השלישי שיבב"א.

המקדש מקום השראת השכינה

מקום המקדש הוא המקום אשר בחר ה' לשכן שמו שם, וכלשון הפסוק "הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם" (דברים יב, וסס יד, וסס טז, וסס כו, ועוד הנה), ובדברי הימים (דה"ב ז) "וַעֲתָה בְּחַרְתִּי וְהִקְדַּשְׁתִּי אֶת הַבַּיִת הַזֶּה לְהִיּוֹת שְׁמִי שָׁם עַד עוֹלָם וְהָיוּ עֵינֵי וְלִבִּי שָׁם כָּל הַיָּמִים", והוא המקום שבו שורה השכינה, ונקרא 'בית ה'' (יותר מ-250 פעמים במקרא) ו'בית אלהים' (נראה כח, דה"ב זל).⁷

כל המצוות הנוהגות במקדש, מבטאות התייחסות אל השכינה השורה שם, שנצטוו ישראל לעבוד את ה' במקום המקדש, כיון ששם השכינה שורה, וכלשון הפסוק "כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם לְשׁוֹם אֶת שְׁמוֹ שָׁם, לְשֹׁכֵנוּ תִדְרָשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה" (דברים יב, וכן "כִּי בָהֶר קָדְשִׁי בָהֶר מְרוֹם יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר אֲדֹנִי ה' שָׁם יַעֲבֹדֵנִי כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל כֻּלָּה בְּאַרְצָה" (יחזקאל כ).

עבודת ה' במקום המקדש מתבטאת באופנים שונים. בראש ובראשונה המקדש הוא המקום שבו מקריבין קרבנות לה', קרבנות החובה בבוקר ובערב, וכן קרבנות המוספים בימים מיוחדים. כמו כן מי שעבר עברות מסוימות בא לבית המקדש להקריב קרבן המכפר על העברה – חטאת או אשם – ולהתוודות על חטאתו, וכך מתכפר לו. וכן מי שרוצה להודות לה' בא למקדש ומקריב קרבן תודה, ומי שנדבה לבו להתקרב לה' מקריב קרבן עולה או שלמים. בנוסף לכך

⁷ שמואל ב' פרק כד ; דברי הימים א פרק כא ["ויבא גד אל דוד ביום ההוא ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח בגרן ארונה היבסי. ויעל דוד כדבר גד כאשר צוה ה'... ויבן שם דוד מזבח לה' ויעל עלות ושלמים ויעתר ה' לארץ ותעצר המגפה מעל ישראל"].

⁸ מלכים א פרק ו', דברי הימים ב פרק ג' ["ויחל שלמה לבנות את בית ה' בירושלם בהר המוריה אשר נראה לדוד אביהו אשר הכין במקום דויד בגרן ארנן היבוסית"].

יש עוד כמה וכמה עבודות הנעשות במקדש באופן קבוע: הקטרת הקטורת, הדלקת המנורה, לחם הפנים, תקיעה בחצוצרות, ועוד הרבה.

התפילה במקדש

המקדש הוא המרכז של כל עבודת ה', והדבר בא לידי ביטוי באופנים שונים, שאחד מהם הוא הקרבת הקרבנות, אולם ישנם עוד אופנים לעבודת ה' במקום המקדש, והבולט שבהם הוא עבודת התפילה במקדש.

מקום המקדש כמקום המסוגל לתפילה נזכר בתורה עוד לפני בניית בית המקדש עצמו. יעקב אבינו ע"ה בעמדו במקום המקדש אמר "מה נִזְרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה, אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם" ותירגם יונתן "וְיָדִין כָּשֶׁר לְצִלּוֹ" [וזה ראוי לתפילה], וכן פירש רש"י "וזה שער השמים - מקום תפילה לעלות תפילתם השמימה". ואמרו חז"ל (פרקי דר"א פרק ל"ה) "מכאן אתה למד שכל המתפלל במקום הזה בירושלים כאילו התפלל לפני כיסא הכבוד, ששער השמים שם הוא ופתח פתוח לשמוע תפילה, שנאמר: וזה שער השמים". ובראב"ע (נצחאשית ס) כתב "כי אם בית אלקים שיתפלל אדם בו בשעת צרכו ותשמע תפלתו כי המקום נבחר".⁹

שלמה המלך בתפילתו הארוכה שהתפלל בזמן חנוכת בית המקדש (מלכים א' פרק ח', דברי הימים ב' פרק ו'), ביקש מהקב"ה שישירה שכינתו בבית שבנה, ושהמקדש יהיה המקום המיוחד לקבלת תפילת עמו ישראל, וכן מקום שבו תתקבל תפילתם של בני כל העמים.¹⁰

וכך אמר שלמה בתפילתו: "וּפָנִיתָ אֶל תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל תְּחִנָּתוֹ... לְהִיּוֹת עֵינֶיךָ פְּתֻחוֹת אֶל הַבַּיִת הַזֶּה לְיִלָּה וְיִוֹם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַרְתָּ יְהוָה שְׁמִי שָׁם לְשִׁמּוֹעַ אֶל הַתְּפִלָּה אֲשֶׁר יִתְפַּלֵּל עַבְדְּךָ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה: וְשָׁמַעְתָּ אֶל תְּחִנָּת עַבְדְּךָ וְעָמְדָה

⁹ מן העניין לציין לדברי הכוזרי (מאמר ב' אות י"ד) "כי בית המקדש בנוי בהר המוריה, ושם מבלי ספק המקומות שראויים להקרא שערי השמים. הלא תראה יעקב אבינו, שלא תלה המראות אשר ראה לא בזכות נפשו ולא באמונתו ובר לבבו, אבל תלה אותם במקום, כמו שאמר: ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, ועליו אמר קודם לזה: ויפגע במקום, ר"ל המקום המיוחד".

¹⁰ ומן העניין לציין שבתפילת שלמה, ששלמה מתפלל "לְהִיּוֹת עֵינֶיךָ פְּתֻחוֹת אֶל הַבַּיִת הַזֶּה לְיִלָּה וְיִוֹם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַרְתָּ יְהוָה שְׁמִי שָׁם", כל ההתייחסות של שלמה היא רק לתפילות שמתפללים במקדש, ולא לקרבנות שמקריבים שם!

ישראל אשר יתפללו אל המקום הזה ואתה תשמע אל מקום שבתך אל השמים ושמעת וסלחת...

כל תפלה כל תחנון אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעו איש נגע לבבו ופרש בפיו אל הבית הזה: ואתה תשמע השמים מכון שבתך וסלחת ועשית ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו כי אתה ידעת לבדך את לבב כל בני האדם".

וכן אמרו חז"ל במסכת שמחות (פרק ו): **"שמתחילה לא בנה שלמה הבית אלא על תנאי, שכל מי שיש לו צרה יבוא ויתפלל עליה, רעב כי יהיה בארץ, דבר כי יהיה, שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה, כי יצר לו אויבו בארץ שעריו, כל נגע, כל מחלה, כל תפלה כל תחנון אשר תהיה לכל האדם; אין לי אלא ליחיד, לציבור מניין? תלמוד לומר 'לכל עמך ישראל'; אין לי אלא לישראל, לנוכרי מניין? תלמוד לומר 'וגם אל הנכרי אשר לא מעמד ישראל הוא'; מבקש בנים או אפילו נכסים מניין? תלמוד לומר 'כל תפלה כל תחנון'".**

ובתפילת יהושפט [שהתפלל בחצר המקדש בקיבוץ עם ישראל כשבאו עליהם עמון ומואב למלחמה] (דברי הימים ב פרק כ) נאמר יותר מזה, שלא רק שהמקדש הוא המקום המסוגל ביותר לתפילה, **אלא שזהו מהות עניין המקדש, שיתפללו שם בשעת צרה** [כלשון מס' שמחות שם: **"שמתחילה לא בנה שלמה הבית אלא על תנאי, שכל מי שיש לו צרה יבוא ויתפלל עליה"**].

וכך נאמר שם: **"וישמע יהושפט בקהל יהודה וירושלם בבית ה' לפני החצר החדשה: ויאמר... הלא אתה אלהינו הורשת את ישבי הארץ הזאת מלפני עמך ישראל ותתנה לזרע אברהם אהבך לעולם: וישבו בך ויבנו לך ביה מקדש לשמך לאמר: אם תבוא עלינו רעה חרב שפוט ודבר ורעב נעמדה לפני הבית הזה ולפניך כי שמך בבית הזה ונזעק אליך מצרתנו ותשמע ותושיע"**:

בכל תקופת המקדש היו ישראל עולים למקדש לשפוך את שיחם לפני ה', כמו שמצינו בחנה¹¹, ובחזקיהו המלך במלחמת סנחריב¹², וכמו שמצינו בירמיהו,

¹¹ פסיקתא רבתי (פיסקא מג), על הפסוק 'כי פקד ה' את חנה' – 'ואף חנה על שהייתה תדירה להיות עולה ומתפללת בבית המקדש ומתחננת לפני הקדוש ברוך הוא שמע תפילתה ופקדה, מניין? ממה שקרינן בענין כי פקד ה' [את] חנה'".

שכל ישראל נאספו למקדש להתפלל בצום לפני ה' ¹³. וכן מצינו ביואל (א, יז):
 "קדשו צום קראו עצה אספו זקנים כל ישבי הארץ בית ה' אלהיכם וזעקו אל
 ה'". וכן מצאנו בחז"ל, שהתפילות הגדולות בתעניות נעשות ב'שער המזרח
 בהר הבית'. ובספר ישעיהו נקרא בית המקדש 'בית תפילה': "והביאותים אל
 הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי ... כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים".

וכן מצאנו בחז"ל שהיו עולים להר הבית כדי להתפלל על כל צרה, כמבואר
 במסכת שמחות (פרק ו) – "ואלו הן שמקיפין דרך שמאל: אבל ומנוחה ומי שיש
 לו חולה... מי שיש לו חולה אומרים לו: השוכן בבית הזה ירחם עליו, ואם היה
 בן קיימא ירחם עליו מיד, ומעשה באשה אחת שחלתה בתה ועלתה והקיפה,
 ולא זזה משם עד שבאו ואמרו לה: נתרפאתה".

וכן ביאר הרמב"ם במצות תפילה (סה"מ עק"ז ה') את דברי המדרש על הפסוק
 'ואתו תעבודו' - "עבדהו במקדשו". וביאר הרמב"ם: "כלומר **ללכת שם
 להתפלל בו ונגדו**, כמו שביאר שלמה עליו השלום". ובמדרש הגדול מבואר אף
 יותר מכך, שהקב"ה בנה את בית המקדש רק בשביל שישמש למקום תפילה.
 וז"ל מדרש הגדול (פרשת ואלת הזרחה, על הפסוק 'וזין כתפיו סכן') "מה ראה בית
 המקדש להיות בחלקו שלבנימין? אלא **אמר הקב"ה: איני בונה בית המקדש
 אלא שיתפללו בני לפני בתוכו ואני מתמלא עליהם רחמים**, האידך אני שורה
 בתוך חלקן שלא לו והן לא נתמלאו רחמים על אחיהם".

וכן כתב הרד"ק (ענד עזר): "הוא החצר שנאספים בו ישראל בבית המקדש
 להתפלל שם, והקדוש ברוך הוא שומעם ועוזרם, לפיכך נקראת עזרה, כי **כל
 הבא להתפלל שם בלב שלם – נעזר בה' אלהיו**". וכן כתב הערוך (ענד עזרה):
 "יש מפרשים בשביל כן נקראת עזרה, מן 'עזרה בצרות', כלומר **ששם מתפללין
 לאל ושומען ועוזרן**".

¹² מלכים ב פרק יט [ויהי כשמע המלך חזקיהו ויקרע את בגדיו ויתכס בשק ויבא בית ה'... ויקח חזקיהו
 את הספרים מיד המלאכים ויקראם ויעל בית ה' ויפרשהו חזקיהו לפני ה'. ויתפלל חזקיהו לפני ה'
 ויאמר..."]

¹³ "ויהי בשנה החמשית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה בחדש התשעי קראו צום לפני ה' כל העם
 בירושלם וכל העם הבאים מערי יהודה בירושלם. ויקרא ברוך בספר את דברי ירמיהו בית ה' בלשכת
 גמריהו בן שפן הספר בחצר העליון פתח שער בית ה' החדש באזני כל העם" (ירמיהו פרק לו).

ההשתחויה במקדש¹⁴

עוד אופן של עבודת השם במקדש הראוי להדגשה הוא ההשתחויה במקדש. עצם ההשתחויה כעבודה לה' נזכרת בתורה פעמים רבות. כשהלך אברהם אבינו לעקוד את יצחק בנו, אמר לנעריו "וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנִשְׁבַּח אֱלֹהֵינוּ" (נלאשית כ"ז). בהר סיני אמר ה' למשה "עֲלֶה אֵלַי ה' אֶתָּה וְאַהֲרֹן... וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֵק" (שמות כ"ז). וכשהיו ישראל רואים את עמוד הענן יורד על אהל מועד היו משתחוים לשכינה "וַיִּקֶּם כָּל הָעָם וַהֲשִׁתַּחוּ אֵישׁ פָּתַח אֹהֶלוֹ (שמות ל"ג)".

משהוקם המשכן ונבנה המקדש, נקבע המקדש כמקום השראת השכינה, ונתייחד המקדש להיות מקום עבודת ההשתחויה לה'. וכן נאמר על אלקנה "וַיַּעֲלֶה הָאִישׁ הַהוּא מַעֲרֹו מִיָּמִים יְמִימָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת וּלְזַבֵּחַ לַה' צִבְאוֹת בְּשֵׁלָה" (ש"א א'), וכן בתפילת יהושפט כתוב "וַיִּקְדֹּ יְהוֹשָׁפָט אֶפְסִים אֲרָצָה וְכָל יְהוּדָה וַיִּשְׁבְּי יְרוּשָׁלַם נָפְלוּ לִפְנֵי ה' לְהִשְׁתַּחֲוֹת לַה'" (דה"צ כ.).

גם בחז"ל מוזכר כמה פעמים עניין ההשתחויה במקדש. בשעת שירת הלויים בכל יום, כשהגיעו לפרק בשיר, היו תוקעים ויעל כל תקיעה השתחויה¹⁵, וכן הכהנים בגמר כל עבודה היו משתחוים לה'¹⁶, וכן כל עם ישראל כשהיו באים לבית המקדש היו משתחוים, כמבואר במשנה (סקלים ג, א) "שלוש עשרה השתחויות היו במקדש, של בית רבן גמליאל ושל בית רבי חנינא סגן הכהנים היו משתחוים י"ד" וכן בשעת הוידוי של הכהן הגדול ביום הכיפורים, כשהיה הכה"ג מזכיר את שם המפורש, היו כל ישראל משתחוים¹⁷. וזה אחד מעשרה ניסים שנעשו לאבותינו בביהמ"ק "עומדים צפופים ומשתחוים רווחים" (אבות ה.). אף לענין הדין של אבן משכית אמרו חז"ל (תו"כ נהר ו') "ואבן משכית לא

¹⁴ רוב הדברים מספר "אל הר המור" מאת הרב יצחק שפירא והרב יוסי פלאי.

¹⁵ "והקיש בן ארזא בצלצל ודברו הלויים בשיר הגיעו לפרק תקעו והשתחו העם, על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה" (משנה תמיד ז, ג; רמב"ם תמידין ומוספין ו, ז).

¹⁶ "מי שזכה בדישון מזבח הפנימי נכנס ונטל את הטני והשתחוה ויצא. מי שזכה בדישון המנורה נכנס... נטל את הכזז ממעלה שניה והשתחוה ויצא. מי שזכה במחתה צבר את הגחלים על גבי המזבח ורדדן בשולי המחתה והשתחוה ויצא. מי שזכה בקטרת היה נוטל את הבזך... והקטיר והשתחוה ויצא" (משנה תמיד פרקים ו-ז; רמב"ם שם ג, ז ושם יז).

¹⁷ "והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם וכו'" (יומא פרק ו).

תתנו בארצכם להשתחות עליה, בארצכם אי אתם משתחווים על האבנים, אבל אתם משתחווים על האבנים שבמקדש".

גם בנבואות לעתיד לבוא תופסת ההשתחוויה מקום חשוב. בישיעיהו (ס"ו) כתוב "וְהָיָה מִדֵּי חֹדֶשׁ בְּחֹדֶשׁוֹ וּמִדֵּי שָׁבַת בְּשַׁבְּתוֹ יָבוֹא כָּל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי אָמֹר ה'", וביחזקאל (מ"ו) "וַיָּבֹאוּ עִם הָאָרֶץ לִפְנֵי ה' בַּמּוֹעֲדִים הַבָּא דָּרָךְ שַׁעַר צִפּוֹן לְהִשְׁתַּחֲוֹת יֵצֵא דָּרָךְ שַׁעַר נֶגֶב", ובזכריה (יד) "וְהָיָה כָּל הַנּוֹתֵר מִכָּל הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלַם וְעָלוּ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמֶלֶךְ ה' צְבָאוֹת וְגו'".¹⁸ וכן אנו מתפללים "בנה ביתך כבתחילה וכוונן מקדשך על מכונו... ושם נעלה ונראה ונשתחוה לפניך בשלש פעמי רגלינו".

ובמדרש (נראה פ' וילא נ,ג) אמרו "הכל בזכות השתחוויה, ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחוויה, ונשתחוה ונשובה אליכם, ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחוויה, שנאמר ויאמן העם וגו' ויקדו וישתחוו, התורה לא נתנה אלא בזכות השתחוויה, שנאמר והשתחוויתם מרחוק, חנה לא נפקדה אלא בזכות השתחוויה שנאמר וישתחו שם לה', הגליות אינן מתכנסות אלא בזכות השתחוויה, שנאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', והשתחו לה' בהר הקדש בירושלים, בהמ"ק לא נבנה אלא בזכות השתחוויה, שנאמר רוממו ה' אלהינו והשתחו להר קדשו, המתים אינן חיינן אלא בזכות השתחוויה, שנאמר באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו".

המקדש מרכז התורה

בנוסף על כך המקדש הוא אף מרכז התורה. בקדש הקדשים, המקום המקודש ביותר בתוך המקדש, מונח ארון הקודש אשר בתוכו מונחים שני לוחות הברית וספר התורה.¹⁹

אף בית דין הגדול (ה'סנהדרין') יושבים במקום המקדש [בלשכת הגזית], ומשם התורה יוצאת לכל ישראל, כמו שאמרו חז"ל (תענית ט"ז). 'הר המוריה – הר שיצא ממנו הוראה לישראל', וכל ספק בהלכה מגיע לשם להכרעה.²⁰

¹⁸ בהבאת ביכורים ישנו ציווי מפורש להשתחוות "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה... והשתחווית לפני ה' אלהיך".

¹⁹ עיי' גמ' בבא בתרא דף י"ד האם ספר התורה מונח בתוך הארון או לידו.

כמו כן במוצאי שנת השמיטה עם ישראל כולו מתאסף למקדש למצות הקהל "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים פרק לא). [וכן מצינו על אחת ממלכי בית ראשון שכשבא לחזק את עם ישראל ללכת בדרך ה', וללמד להם את התורה, עשה זאת במקדש²¹].

ועל זה מקונן ירמיהו הנביא בקינות (איכה ג, ט) "מלכה ושריה בגוים אין תורה", וכתב הגר"א (משנה אבות פ"ה, אמרי נועם זרכות דף ה), שלכן אומרים אחר התפילה 'יהי רצון שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך' לפי שאחר חורבן ביהמ"ק 'אין תורה'.

המקדש לב כנסת ישראל

בנוסף להיות המקדש מרכז עבודת ה' בהקרבת הקרבנות, תפילה והשתחויה, ובנוסף להיות המקדש מרכז התורה, המקדש הוא גם המרכז של 'עם ישראל' בכללות, וכל ענייני האומה סובבים סביבו.

למקדש מתקבצים כל עם ישראל שלש פעמים בשנה, לשמוח 'לפני ה'', וכן עולים לירושלים לאכול מעשר שני לפני ה' במקום אשר בחר, כדי ללמוד ליראה את ה' כל הימים²².

המקדש היה אף מרכז המלוכה של עם ישראל. בית המלך היה צמוד לבית המקדש²³, וגם כלי הצבא היו שמורים במקדש²⁴. כמו כן האוצרות של עם

²⁰ משנה מסכת סנהדרין פרק יא "שלשה בתי דינין היו שם, אחד יושב על פתח הר הבית, ואחד יושב על פתח העזרה, ואחד יושב בלשכת הגזית... בית דין הגדול שבלשכת הגזית שממנו יוצאת תורה לכל ישראל שנאמר (דברים י"ז) מן המקום ההוא אשר יבחר ה' עי"ש. ועי' עוד תוספתא שם פ"ז.

²¹ כמו שמצאנו ביאשיהו "וישלח המלך ויאסף את כל זקני יהודה וירושלם. ויעל המלך בית ה' וכל איש יהודה וישבי ירושלם והכהנים והלויים וכל העם מגדול ועד קטן ויקרא באזניהם את כל דברי ספר הברית הנמצא בית ה'. ויעמד המלך על עמדו ויכרת את הברית לפני ה' ללכת אחרי ה' ולשמור את מצותיו ועדותיו וחקיו בכל לבבו ובכל נפשו לעשות את דברי הברית הכתובים על הספר הזה". (דברי הימים ב פרק לד).

²² "ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך, למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים" (דברים פרק יד).

²³ בתקופות היותר מאוחרות, כשהרחיבו את בית המקדש, הורידו את בית המלך דרומה לכיוון העיר.

²⁴ "ויתן יהוידע הכהן לשרי המאות את החניתים ואת המגנות ואת השלטים אשר למלך דויד אשר בית האלהים" (דברי הימים ב פרק כג).

ישראל היו שמורים במקדש²⁵, ושם היו שמורים פקדונות של אנשים רמי מעלה וכן של אלמנות ויתומים²⁶.

במקדש גם שכן מרכז גדול של גמילות חסדים, כדוגמת "לשכת חשאים" ש"יראי חטא נותנים לתוכה בחשאי, ועניים בני טובים מתפרנסים מתוכה בחשאי" (שקלים פ"ה), וכן מצינו ששלמה המלך בנה במקדש שני שערים, אחד לחתנים ואחד לאבלים ולמנוחים, שבשבתות היו מתקבצין יושבי ירושלים ועולין להר הבית ויושבין בין שני שערים הללו, כדי לגמול חסדים לאלה ולאלה (מסכת סופרים פרק י"ט).

נמצא שהמקדש הוא המוקד והלב של עם ישראל, שם שורה השכינה והוא מרכז עבודת ה' ע"י סדר העבודה והקרבת הקרבנות, שם מרכז הדבקות בה' ע"י התפילה וההשתחויה, שם מרכז התורה ומושב הסנהדרין, שם המרכז של גמילות חסדים, שם היה מרכז המלוכה ובית המלכות, ושם כלי הצבא והאוצרות, ולשם כל ישראל מתקבצים במועדים ובמשך שאר השנה להדבק בה'.

המרכזיות הזאת של המקדש באה לידי ביטוי בתורה, שיש בתורה למעלה מאלף פסוקים העוסקים בענין המקדש [וזה כחמישית מפסוקי התורה, הרבה מאד בהשוואה למצוות אחרות. יש כחמישים פסוקים העוסקים בעניין השבת, כשבעים פסוקים בענייני כשרות ומאכלות אסורות, וכמאה וחמישים פסוקים בענייני מצוות שבין אדם לחברו]. למעלה ממאתיים מצוות מתוך תרי"ג המצוות מתקיימות רק במקדש.

מקום המקדש לאחר החורבן

אף לאחר חורבן בית המקדש נשאר ההר בקדושתו²⁷, והשכינה עדיין שורה שם, ולשם כל ישראל פונים בתפילתם, וזה נלמד מהפסוקים בתפילת שלמה

²⁵ כמבואר במקרא (מלכים א פרק י"ד וט"ו, מלכים ב פרק י"ב, י"ד, ט"ז, י"ח, כ"ד, ועוד הרבה).

²⁶ ספרי חשמונאים (א, א, כג; ב, ג באריכות).

²⁷ ומש"כ הראב"ד (הל' בית הבחירה פ"ו הי"ד) "שאפילו לרבי יוסי דאמר קדושה שנייה קדשה לעתיד לבא, לא אמר אלא לשאר א"י, אבל לירושלים ולמקדש לא אמר... לפיכך הנכנס עתה שם אין בו כרת", היינו לענין שילוח מחנות, אבל לענין השראת השכינה מבואר להדיא שאף בזמן החורבן נשאר מקום המקדש בקדושתו.

והתפללו אליך דרך ארצם... דרך העיר אשר בחרת... והתפללו אל הבית הזה... והתפללו אל המקום הזה²⁸; וכן אמרו חז"ל (ברכות סג): 'כל הרוקק בהר הבית בזמן הזה כאילו רוקק בבבת עינו, שנאמר והיה עיני ולבי שם כל הימים'²⁹.

ובמדרשים רבים מבואר שאף אחר החורבן לא זזה שכינה ממקום המקדש, כדאיתא במדרש שוחר טוב (תהלים מזמור יא): 'ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו. כל זמן שבית המקדש קיים היתה שכינה שרויה בתוכה, וכיון שגרמו העוונות, ונחרב בית המקדש, סילק שכינתו בשמים, שנאמר ה' בשמים כסאו. אמר ר' אלעזר בן פדת בין חרב ובין שאינו חרב, השכינה לא זזה ממקומה, שנאמר ה' בהיכל קדשו, אף על פי שכסאו בשמים שכינתו בבית המקדש, שנאמר 'והיו עיני ולבי שם כל הימים', וכן הוא אומר 'ויענני מהר קדשו סלה', אף על פי שהוא הר – בקדושתו הוא עומד. אמר ר' אלעזר [בן פדת]: ראה היאך כורש אומר, ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית ה' אלהי ישראל הוא האלהים אשר בירושלים, אף על פי שהוא חרב עכשיו הוא האלהים לא זז משם. אמר ר' סימון ראה מה כתיב 'כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה', אף על פי שחרב ונעשה שדה שכינתי בשדה, ואין שדה אלא בית המקדש, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה. אמר ר' אחא: לעולם אין השכינה זזה מכותל מערב, שנאמר 'הנה זה עומד אחר כתלנו'."

וגם לאחר החורבן המשיכו עם ישראל לעלות ולהתפלל בהר הבית, וכן היו עולים לה ברגלים, וכמו שאמרו במדרש (קרי הקריס רנה א) – "מה יונה זו אף על פי שאת נוטל גוזליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אף על פי שחרב בית המקדש לא בטלו שלש רגלים בשנה". (ונפסקה ח) – "ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז, מה צורה זו אף על פי שהיא מטשטשת מקומה ניכר, כך

²⁸ גמ' ברכות דף ל. "היה עומד בחוץ לארץ יכוין את לבו כנגד ארץ ישראל שנאמר והתפללו אליך דרך ארצם. היה עומד בארץ ישראל יכוין את לבו כנגד ירושלים שנאמר והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת. היה עומד בירושלים יכוין את לבו כנגד בית המקדש שנאמר והתפללו אל הבית הזה וכו'". ונפסק ברמב"ם (פ"ה מהל' תפילה) ובטוש"ע (או"ח סי' צ"ד).

²⁹ ממה שלומדים חז"ל דינים אלו גם לזמן החורבן מהפסוקים הללו של תפילת שלמה, מוכח שהבינו שאף לאחר חורבן הבית לא פסקה השראת השכינה שם, וכפי שיבואר להלן.

אף על פי שחרב בית המקדש לא בטלו ישראל פעמי רגלים שלהם ג' פעמים בשנה³⁰.

וכן אמרו באיכה רבה (א, נט): "אלה אזכרה – לשעבר הייתי עולה בשירות ובזמירות לפני הקב"ה, כמד"א: בקול רנה ותודה. ועכשיו בכיה סלקא ובכיה נחתא. אלה אזכרה – לשעבר הייתי עולה המוניות המוניות של חגיגה, המון חוגג... ועכשיו רמשא סלקא רמשא נחתא [בערב עולה ובערב יורדת]".

תנאים ואמוראים בהר הבית לאחר החורבן

ישנם עדיות רבות בחז"ל על תנאים ואמוראים שהיו נכנסים להר הבית כדי להתפלל ולבכות על החורבן. מפורסם הסיפור (מכות כ"ד:) על רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא "פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור"ע מצחק...³¹".

בגמ' חגיגה (ט"ו.) מובא משא ומתן בין ר' יהושע בן חנניה לבן זומא שהתקיים בהר הבית, וכן מוזכר בגמ' (נרכות נח.) על בן זומא שראה אוכלוסיא על גב מעלה בהר הבית, [אמר: ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלו לשמשני]³².

כמו כן מוזכר בתנא דבי אליהו (אליהו דבה. פסוק כח) על תנאים שנכנסו למקום המקדש לאחר החורבן "פעם אחת נכנס רבי צדוק³³ לבית המקדש וראה את

³⁰ העלייה לרגל אחר החורבן מוזכר גם בגמ' בדרך אגב. בגמ' נדרים כ"ג. מובא ברייתא "מעשה באדם אחד שהדיר את אשתו מלעלות לרגל, ועברה על דעתו ועלתה לרגל, ובא לפני ר' יוסי, אמר לו: ואילו היית יודע שעוברת על דעתך ועולה לרגל כלום הדרתה? אמר לו: לא. והתירו ר' יוסי". כמו כן מוזכר במדרש (קהלת רבה יא) בקשר לסיפור שקרה עם ר' אלעזר בן שמוע בן דורו של ר' יוסי "ארעת ענתה דישראל סלקין לריגלא בירושלים [תרגום: וזה אירע בזמן שישראל עולים לרגל לירושלים].

³¹ "אמרו לו, מקום שכתוב בו "והזר הקרב יומת" ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן, לכך אני מצחק... עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה [ציון שדה תחרש...]' בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת [יעוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים]".

³² יתכן שהיה בזמן העלייה לרגל שהתקיימה אף בזמן החורבן כנזכר לעיל.

³³ צדוק הנזכר בדרך כלל במקורות היה עוד בזמן הבית וחי גם לאחר החורבן (ראה למשל גיטין נו ע"א), אך היה גם ר' צדוק בזמן רבי, כמו זה שהלך לעבר שנה בלוד, חולין נו ע"ב.

בית המקדש חרב...³⁴ שוב פעם אחת נכנס ר' נתן לבית המקדש ומצא בית המקדש חרב וכותל אחד עומד...³⁵ ".

בירושלמי (פסחים פ"ז ה"ג) אף מובא צורת הכניסה של האמוראים להר הבית כראיה לדיון הלכתי בענין קדושתו של האגוף (=עובי השער), "ר' יוחנן בר מדייה בשם רב פנחס³⁶ מן מה דאנן חמיי רבנן שלחין סנדליהון תחת האגוף של הר הבית, הדא אמר שלא קדשו תחת האגוף של הר הבית. [פירוש: מזה שאנו רואים את החכמים שחולצים נעליהם תחת עובי השער של הר הבית, זאת אומרת שלא קדשו תחת האגוף]³⁷."

גם בתעודות של גוים מאותו תקופה מוזכרת עליית יהודים למקום המקדש כדי לבכות על החורבן. התייר מבורדו³⁸ שעבר בירושלים בשנת 333 (תקופת האמוראים) כותב: "...לא רחוק מהפסלים [של הדריינוס שעמדו על הר הבית] יש אבן נקובה, אשר עד שם באים היהודים פעם בשנה (כנראה הכוונה לט' באב) ומושחים אותה, ומקוננים בגניחה וקורעים את בגדיהם, וכך הם שבים". התאספות זו של יהודים בט' באב כדי לבכות על החורבן מוזכר גם בעוד מקורות מתקופה זו³⁹.

מן הענין לציין שבתקופה זו (תקופת האמוראים) עדיין היו חרבות המקדש ניכרים במקומם, ואף הנוצרים, אשר העדיפו להציג כאילו לא נשאר שום זכר

³⁴ "אמר, אבי שבשמים החרבתה את עירך ושרפת את היכלך וישבתה ושלותה ושקטתה. מיד נתנמנמ רבי צדוק, וראה את הקב"ה שעומד בהספד, ומלאכי שרת מספידין אחריו..."

³⁵ אמר: מה טיבו של כותל זה? אמר אחד: אני אראך נטל טבעת ונעצה בכותל והיתה הטבעת ההיא הולכת ובאה.

³⁶ דור רביעי חמישי של אמוראי ארץ ישראל. ראה: היימן, תולדות תנאים ואמוראים עמ' 1012.

³⁷ חליצת המנעלים בכניסה להר הבית היא מדיני מורא מקדש – "לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו".

³⁸ PILGRIM OF BORDEAUX הינו תיאור מסע שנכתב בסביבות 333 ובו מתואר מסעו מבורדו ועד ארץ ישראל.

³⁹ הירונימוס אשר חי בבית לחם בסוף המאה הרביעית לספח"נ מתאר (בשנאה) את עלייתם של היהודים לירושלים לבכות על החורבן: "עד היום הזה אסורים העבדים בלתי הנאמנים (היהודים), מהיכנס ירושלימה ... אלא אם כן יבואו כדי לבכות, והם קונים בכסף את הזכות לבכות על חורבות עירם ... ואין מרשים להם לבכות אפילו בכייה אחת חינום ... ותראה כי ביום כיבוש ירושלים והחרבתה בידי הרומאים [תשעה באב] באים עם נדכא, נשים לובשות סחבות וזקנים נושאים נטל הסחבות והשנים ... קהל האומללים מתכנס ... מבכה עם אומלל ... את חורבות המקדש, ויש אתם בבכיים זה שופרות". (ע"פ מ. גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה).

מבית המקדש, הוכרחו להתייחס לחרבות ביהמ"ק שעדיין עמדו על מקומם. [ואף מבואר בדבריהם שהיה ברור ומפורסם היכן הוא מקום המקדש עצמו וקודש-הקדשים שבו]⁴⁰.

נסיונות לחידוש עבודת הקרבנות ובנין המקדש

כבר בסמוך לזמן החורבן, בימי רבי יהושע היה נסיון של היהודים לבנות מחדש את בית המקדש, אלא שלסוף נתבטלה הרשות מפני הלשנת הכותים. ענין זה מוזכר במדרש (נלאשית רצה סד, י) "בימי רבי יהושע בן חנניה גזרה מלכות הרשעה שיבנה בית המקדש. הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיזין מעכו עד אנטוכיא והיו מספקין לעולי גולה כסף וזהב וכל צרכם, אזלין אליו כותאי ואמרין ידיע להוי למלכא דהדין קרתא מרדתא תתבנא ושוריא ישתכללון מנדה בלו והלך לא יתנון..."

גם במקורות חיצוניים מוזכר שבימיו הראשונים של הקיסר הדריינוס הציע ליהודים לבנות מחדש את בית המקדש, אלא שלבסוף חזר בו מהצעתו זו, ובמקום זה הפך את ירושלים לעיר אלילית בשם 'איליה קפיטולינה'⁴¹.

⁴⁰ הבישוף הנוצרי של ירושלים (ציריל, חי בין 386-315 לספה"נ). [בהתייחסות לדברי יש"ו שכפי המסופר אמר שמקום המקדש יחרב עד שלא תשאר בו אבן על אבן] כתב: "כי כאשר, או על-ידי פעולות הזמן, או על-ידי סתירה על-מנת לבנות בנינים חדשים (הכוונה לנסיון בניין בית המקדש בזמן יוליאנוס קיסר, עי בהמשך), או מכל סיבה אחרת, יהפכו כל האבנים האלו. ואינני מתכוון רק לאלו שבהיקף החיצוני, אלא אפילו פה במקדש הפנימי, מקום שהיו הכרובים...". הרי שבאותו הזמן עדיין נשארו חרבות המקדש על הר הבית, והוצרך להסביר דברי יש"ו כדבר שעומד להתקיים בעתיד. יתירה מזו, מכאן ברור שהיה זה דבר ידוע ומפורסם היכן הוא מקום המקדש עצמו וקודש-הקדשים שבו!

דברים דומים לכך אמר גם הבישוף של קונסטנטינה, (קריסטטמוס, חי בין השנים 407-347 לספה"נ): "לא תשאר אבן על אבן [=מהמקדש] – אדם יכול לשאול: אם כן איך נשארו?... כי הוא [יש"ו] אמר דברים אלו או שיהיה עזוב [ולא הרוס], או שהיה מדבר על המקום שהיה עומד עליו. כי יש מקומות שנהרסו עד היסוד". שוב ברור הדבר כי חורבות המקדש היו ניכרים במקומם, (מלבד מספר מקומות "שנהרסו עד היסוד"), ואף הנוצרים לא ניסו להכחיש זאת, למרות שלא היה נוח להם.

⁴¹ ראה: "י בראנד, 'האם התכוון הדריינוס לבנות את בית המקדש?', סיני, נג (תשכ"ג), עמ' כא-ל; ש. ספראי, העליה לרגל לירושלים לאחר החורבן, בתוך פרקים בתולדות בית שני.

בתקופת בר כוכבא

יש אומרים שאף בתקופת בר כוכבא בנו מחדש את בית המקדש, וחידשו עבודת הקרבנות, ומביאים כמה סימוכים לדבריהם. אמנם באמת אינו מוכח כל כך⁴².

בימי יוליאנוס קיסר ('הכופר')

בשנת 362 לספה"נ (292 שנים לאחר החורבן, תקופת האמוראים) נתן הקיסר יוליאנוס 'הכופר' (ע"ש שכפר בנצרות), רשות ליהודים לבנות את בית המקדש⁴³. היהודים שמחו מאוד והחשיבו את הדבר כתחילת הגאולה⁴⁴. אף מתפוצות הגולה נתעוררו רבים ולפי מקורות גויים יצאו אלפי יהודים ממחוזא (בבל) לעלות לירושלים לבנות את בית המקדש. היהודים התחילו בהכנות לבניין המקדש אבל הבנייה הופסקה בעקבות אסון (שריפה/הצתה, או רעידת אדמה, או הריגת יוליאנוס במלחמתו עם הפרסים) ובכך נגדע נסיון זה לבנות את בית המקדש⁴⁵.

בשנות 438 לספה"נ (368 שנים אחר החורבן, סוף תקופת האמוראים) הגיעה לירושלים הקיסרית אודוקיה, והתירה ליהודים, על פי בקשתם, להתפלל על חרבות בית המקדש. היהודים ראו בכך 'ראשית הגאולה' כפי המשתמע

⁴² ראה בין השאר: ספר מאור עינים (לר' עזריה מן האדומים) אמרי בינה פרק י"ב; שו"ת שאילת יעבץ ח"א סימן פט; חידוש הרש"ש פסחים עד; זבחי אפרים למס' זבחים הקדמה; כתבי מהר"ץ חיות קונטרס עבודת המקדש שבסוף שו"ת מהר"ץ, פ"ג.

⁴³ להרחבה ולמקורות נוספים ראה: ש. ספראי 'ירושלים והיהודים מימי קונסטנטינוס ועד הכיבוש המוסלמי' בתוך ספר ירושלים, יד יצחק בן צבי.

⁴⁴ הנוצרים כותבים על זה: שנדמה להם (=ליהודים) כאילו שבו ימי הנבואה וחזרו ימי מלכותם.

⁴⁵ ענין זה מובא ב'ספר היוחסין' לרבי אברהם זכות, ממגורשי ספרד ופורטוגל (מאמר שישי, במהדורת פיליפאוסקי, פרנקפורט תרפ"ט, עמ' 246) וכן בפירוש המלבי"ם בפירושו לדניאל יב, יא. – בספר היוחסין מסופר על הקיסר 'ג'וליינו אפשטו' שמלך במשך ב' שנים וה' חודשים וכתב "ובזאת השנה היה רעש בכל העולם... ובית המקדש של ישראל שהיה אז בירושלים – שבנו אותו היהודים בהוצאה גדולה קודם לזה ד' שנים בימי ג'וליאנו אפושטטו – נשקע בזה הרעש והרג הרבה יהודים, ואחר זה ביום מחרתו יצא אש ונשרף הכל ואפילו כלי הברזל". ובמלבי"ם (דניאל פרק יב פסוק יא): "ונודע כי בעת ההיא נתן רשות מהקיסר לבנות בית המקדש בירושלים וגם נבנה מאת היהודים ע"פ פקודת הקיסר יוליוס בהוצאה רבה, ובשנת ד' אלפים שמ"ט היה רעש גדול בכל העולם ונפל המקדש הגדול אשר בנו, וביום שאחריו בא אש גדול מן השמים ונתכו כל הברזלים מהבנין ונשרפו יהודים רבים".

מאיגרת ששלחו ליהודי הגולה. ⁴⁶ [תרגום]: "אל עם היהודים הגדול והעצום, מאת הכהנים וראשי העדה בגליל, שלום. דעו לכם שזמן גלות עמנו כבר עבר והגיע יום קבוץ שבטינו, כי מלכי הרומאים צוו שעירנו ירושלים תושב לנו. מהרו לעלות ירושלימה לחג הסוכות, כי קום תקום מלכותינו בירושלים". בחג הסוכות של שנה זו עלו אלפי יהודים לירושלים לחוג את חג הסוכות.

בתקופת הכיבוש הפרסי

בשנת 614 (544 שנים אחר החורבן, ראשית תקופת הגאונים) כבשו הפרסיים את ארץ ישראל (בסיוע היהודים) מהביזנטים. בראשית שלטון הפרסיים (בערך בשנות 614-617) בארץ ישראל העניקו הרבה זכויות ליהודים והרשו כמה כנסיות של הנוצרים. מן המקורות עולה שבכלל ההטבות שהעניקו הפרסיים ליהודים אף הרשו להם לחדש את עבודת הקרבנות, ואכן הקריבו קרבנות במקום המקדש למשך כמה חדשים או שנים (תלוי לפי איזה מקור) עד שהפרסים הפכו את עורם וכדי למצוא חן בעיני הנוצרים יושבי הארץ שללו את זכויות היהודים והתנכלו להם.

ענין זה מתועד בעיקר בידי נוצרים בני אותו זמן, אבל מרומז גם במקורותינו. בפיוט ⁴⁷ של ר' אליעזר הקליר אשר חי בארץ ישראל (ב'קריית ספר', כנראה טבריה) בתקופה זו, הנקרא 'העת לגעור חית יער' כתוב "ויורגעו מעט אנשי קודש, כי ירשם [=ירשה להם] אשור [=כינאי לפרס] לייסד מקדש קודש, ויבנו שם מזבח קודש, ויעלו בו זבחי קודש, ולא יספיקו לכונן הקודש, שעדיין לא יצא חוטר מגזע הקודש". משמעות הדברים שבנו מזבח והקריבו קרבנות, אבל עוד לפני שהצליחו לכונן את בית המקדש נגדע הענין.

גם ב'ספר זרובבל' שהוא מדרש גאולה ⁴⁸ אשר על אף שהוא מיוחס כביכול לזרובבל, לפי המקובל הוא התחבר בארץ ישראל בתקופה זו ומתייחס לאירועים של הכיבוש הפרסי בארץ ישראל, מוזכר חידוש עבודת הקרבנות

⁴⁶ מקור: " לעמא רבא ועשינא דיודיא מן כהנא ורישנא דגלילא סגי שלם. תהוון דין ידעין דשלם לה זבנא דבודרה דעמן והא מכיל מטי יומא דכונשא דשרבתן, הא גיר מלכא דרומיא פקדו לן דמדינתן אורישלם תתפנא לן. אלא סהרבו ותו לאורשלם לעאדא דמטאלא מאל דמלכותן באורשלם תקנא".

⁴⁷ ליתר דיוק: סילוק לשבת איכה (חזון) או תשעה באב.

⁴⁸ [= ספר אפוקליפטי אודות הגאולה וביאת המשיח].

בתקופה זו. מסופר על משיח בן יוסף, אשר מכונה שם 'נחמיה בן חושאל בן אפרים בן יוסף' "יבוא ויקבץ את כל ישראל כאיש אחד לירושלים ויקריבו קרבן ויערב לה' ... ובשנה החמישית ... יעלה שירוי מלך פרס על נחמיה ועל ישראל ותהיה צרה גדולה בישראל". וכן בפיוט הקליר 'אותו היום אשר יבא משיח בן דוד' המבוסס על ספר זרובבל מוזכר סיפור זה.

בניית כיפת הסלע

בשנת 638 לספה"נ (568 שנים אחר החורבן) כבש עומר אבן ח'טאב את ירושלים, ועל פי המקורות תיכנן מיד לבנות בנין על מקום בית המקדש (כיפת הסלע, אשר בפועל נבנתה רק בשנת 691 ע"י ממשיכו עבד אל מלכ). בכמה מקורות מובא שבניין זה נבנה לכבד את מקום המקדש, והיהודים אף התייחסו בחיוב לבניין זה וראו בו נחמה פורתא שלפחות יש מבנה חשוב על מקום המקדש, ואין המקום מחולל בבזיון כמו בתקופה הבזנטית.

במקור מהגניזה הקהירית⁴⁹ מתואר פינוי האשפה ובניית כיפת הסלע כך: "...השתתפו אפוא כל המוסלמים אשר בעיר ובמחוז, והשתתפו עימם חבורה מן היהודים. אחר כך ציוו (עומר) לפנות את האשפה שבקודש ולנקותו, ועומר היה משגיח עליהם כל הזמן, כל אימת שהיה נחשף שריד כלשהו היה שואל את זקני היהודים בדבר הסלע, הלא הוא אבן השתייה, והיה אחד החכמים מסמן לו את גבולות המקום עד אשר נחשף, אז ציווה כי תיבנה על הסלע כיפה שתצופה זהב..."

במדרשים מובא שמלכות ישמעאל 'יגדרו חומות בית המקדש ויבנו בנין בהיכל' (פרקי דר"א פק' ל'), ובמקום אחר (נסתרות דקצ"י)⁵⁰ 'המלך השני שיעמוד מישמעאל (=עומר אבן ח'טאב) יהיה אוהב ישראל ויגדור פרצותיהם ופרצות ההיכל ובונה לו שם השתחוויה על אבן השתייה'. ב'סיבוב רבי פתחיה מרגנשבורג'⁵¹ כתוב: "ובאו פריצים והלשינו למלך הישמעאלים ואמרו זקן אחד יש בינינו שידע מקום היכל והעזרה, ודחק אותו המלך עד שהראה לו,

⁴⁹ ש. אסף, מקורות ומחקרים עמ' 20. וראה גם 'מ. גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה'.

⁵⁰ עיי' הערה 79.

⁵¹ סיפור המסע לארץ ישראל של ר' פתחיה מרגנשבורג, תלמיד רבנו תם ואחיו של ר"י הלבן, מבעלי התוספות. עמ' 32-33 בהוצאת ר' אליעזר גרינהוט (הובא גם באוצר מסעות עמ' 46 ואילך).

והמלך היה אוהב יהודים, ואמר 'אני רוצה לבנות היכל שם, ולא יתפללו בו כי אם יהודים', ובנה היכל מאבן שיש בניין נאה מאבני שיש אדומים וירוקים וכל מיני מראה".

בית תפילה קבוע בהר הבית

בתקופות מסוימות אף היה בית תפילה (בית כנסת) קבוע בהר הבית שלשם היו עם ישראל מתכנסים לתפילה⁵², כפי שנזכר בספרי הקדמונים, ונביא כמה מהם.

בספר מגילת המגלה לר' **אברהם בר חייא הנשיא**⁵³ (עמ' 99), כתב וז"ל: "וכמו כן היו מלכי ישמעאל נוהגים עמם מנהג טוב והרשו לישראל לבוא אל הבית ולבנות בו בית תפילה ומדרש, והיו כל גליות ישראל הקרובים אל הבית עולים אליו בחגים ובמועדים ומתפללים בתוכו, ומעמידים תפילתם כנגד תמידין ומוספין, ועל המנהג נהגו כל ימי מלכות ישמעאל עד שפשטה על הבית בעת הזאת מלכות אדום הרשעה והסירה את מלכות ישמעאל מעליו. ומן העת ההיא חיללו המקדש המעוז שעשו אותו בית תפלה להם והעמידו פסילי טעותם בתוכו, והסירו התמיד שמנעו את ישראל מלהתפלל בבית ולקיים בו מצות תפלה אשר היא כנגד התמידין".⁵⁴

סיפור דומה נמצא בדברי החכם הקראי סלמון בן ירוחם שחי בירושלים באמצע המאה העשירית למנינם: "וכאשר בחד א-להי ישראל, נעתקו הרומים ממנה והופיעה מלכות ישמעאל, ניתנה הרשות לישראל להיכנס ולגור שם. ונמסרו להם חצרות בית ה' והיו מתפללים שם משך שנים. ואח"כ הוגד למלך ישמעאל כי הם עושים רעות והוללות ושתיית יין ושכרות וגדופים. וציווה לגרשם אל שער אחד משעריו, ועל הדרך הזאת היו משך שנים. והוסיפו לעשות הרע וקם עלינו מי שגירש אותנו משער בית המקדש".

⁵² ראה: בן ציון דינבורג (דינור), 'בית תפלה ומדרש ליהודים בהר הבית', ציון ג' (תרפ"ט) עמ' 54-87.

⁵³ חי בספרד, בערך מ-1065 עד 1136, והיה מתמטיקאי ואסטרונום מומחה. הרמב"ם בפיחמ"ש לערכין פ"ב משבח מאד את ספר העיבור שלו, ובהל' קידוש החודש העתיק ממנו חשבונות באסטרונומיה, כמ"ש המפרש שם.

⁵⁴ עיקרי דבריו הובאו גם באברבנאל בספרו "מעייני הישועה", המעין האחד-עשר, תמר ה (עמ' שצ במהדורות הרגילות).

ב'ספר חסידים'⁵⁵ מוזכר ענין בנין בית הכנסת בהר הבית בנוסח אחר (ע"פ הקדמתו של ר' שבתאי ב"ר אברהם דונולו⁵⁶ לספר יצירה) וז"ל: "...ונתגדל פלטיאל. **וביקש מן המלך לבנות בית המקדש** והיה מלא אשפה מימות טיטוס הרשע, ולא נתן המלך רשות לפנותו כי אם עד הצהרים. והלך פלטיאל וקבץ בחורי ישראל והוא בעצמו פינהו עמהם **ובנאוהו והיו מתפללים בו ימים רבים**... ולאחר כמה שנים רצו שני פרנסי ישראל להשתורר זה על זה, וליל כפורים היה והכו זה את זה. אמר מלך ישמעאלים: אמת, אין מזל לישראל להתפלל כאן. וצוה להחריבה עד יערה רוח ממרום לבנותו"⁵⁷.

הרמב"ם קובע את היום שזכה להתפלל במקום המקדש לז"ט הרמב"ם בהיותו בארץ ישראל עלה לירושלים [על אף הסכנה שהיתה כרוכה בדבר], והתפלל במקום המקדש, וקבע את אותו היום (ו' חסון) שזכה להתפלל במקום המקדש ליום טוב בכל שנה ושנה. וז"ל הרמב"ם⁵⁸: "וביום שלישי בשבת ארבעה ימים לירח מרחשוון שנת שישה ועשרים ליצירה (ד' אלפים תתקכ"ו) יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, **ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו ביום חמישי שישה ימים לירח מרחשוון... ושני הימים האלה שהם שישי ובשביעי למרחשוון נדרתי שיהיה לי כמו יום טוב ותפלה ושמחה בה' ואכילה ושתייה**. אלהים יעזרני על הכול ויקים לי נדרי לה' אשלם, אמן. וכשם שזכיתי להתפלל בה בחורבנה כך אראה אני וכל ישראל בנחמתה במהרה אמן".

⁵⁵ ספר חסידים, מהדורת מקיצי נרדמים, סי' תקמ"ה.

⁵⁶ חי בין השנים 913–982 בקירוב באוטרנטו שבאיטליה. נזכר ברש"י עירובין נ"ו, ופירושו על ספר יצירה (ספר חכמוני) נזכר ברש"י ביצה ל"ג. בשם 'אחד מגאוני לומברדיה'."

⁵⁷ אף במקורות חיצוניים מצינו איזכור של בניין בית כנסת בהר הבית, בדברי הבישוף הארמני סיביאוס שחי בירושלים בזמן הכיבוש המוסלמי: "... אחרי אשר היהודים נהנו זמן ידוע מעזרתם או מחסותם של הערבים, עלה בדעתם לבנות מחדש את מקדש שלמה. נתגלה המקום הנקרא קדש הקדשים. הם בנו, עם היסודות ועם שרידי הבניין, בית תפלה בשבילם הם. הערבים מקנאתם ביהודים גרשו אותם משם ונתנו למקום [שם] 'מקום תפלה'. היהודים בנו בשבילם במקום אחר אצל המקדש בית תפלה אחר".

⁵⁸ מופיע בסוף פירוש הרמב"ם למסכת ראש השנה כת"י פריס 336 (ס' 2939 במכון לתצלומי כתבי יד) דף 39. שם נכתב "הועתק (הפירוש למסכת ר"ה) הספר במדינת הים, העתיקה הנעלה ר' שמואל ב"ר אברהם שקייל בעכו, מכתבת הרב רבינו משה מאור הגולה ז"ל. וגם זה מצא (ר' שמואל שקייל) בסוף הספר מכתבת הרב ומלשונו... [ומביא הלשון שהבאנו בפנים]". (ושם בהמשך מבואר שכת"י הרמב"ם היה בידי ר' דוד הנגיד נכד הרמב"ם). קטע זה הובא גם בספר חרדים (מצוות התלויות בארץ פרק ג').

עליית הרמב"ם להר הבית מוזכרת גם באיגרתו אל ר' יפת הדיין, מראשי הקהילה היהודית בעכו (ד' אלפים תתקמ"ה), שהתלווה אל הרמב"ם בעלייתו לירושלים. וכך כתב באיגרתו: **"שאני והוא ואבא מרי זצ"ל ואתה – ארבעתנו הלכנו בבית ה' ברגש"**⁵⁹ (איגרות הרמב"ם מהד' הרב קילת, עמ' רכב-רל).

⁵⁹ מעניין כי במלים אלו השתמש הרמב"ם לפסק הלכה בעניין מורא מקדש, בהלכות בית הבחירה (פי"ז ה"ה): "וכל הנכנס לעזרה יהלך בנחת, במקום שמותר לו להכנס לשם, ויראה עצמו שהוא עומד לפני ה', כמו שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים. ומהלך באימה וביראה וברעדה שנאמר בבית אלקים נהלך ברגש".

תחומי הקדושה

החלוקה לשלוש מחנות

הר הבית אינו מקשה אחת מבחינת הקדושה, וכן לענין הדין של שילוח טמאים, אלא דרגות שונות יש בו. במשנה ד'עשר קדושות' (כלים פרק א') נמנו שמונה דרגות קדושה שונות בתוך הר הבית. יש מהם מדאורייתא ויש מהם מדרבנן, ובעז"ה נבאר הענין.

יסוד החלוקה לדרגות קדושה שונות, מקורו בחניית עם ישראל במדבר. מחנה ישראל במדבר נחלק לג' מחנות. **מחנה ישראל** - המעגל החיצוני שבו חנו י"ב שבטים בארבעה דגלים; לפניו ממנה (באמצעה) - **מחנה לוי** 'סביב למשכן העדות'; ולפנים ממנה **מחנה שכינה**, היינו חצר המשכן.

וכן כתב רש"י בתחילת פרשת שילוח טמאים⁶⁰ "שלוש מחנות היו שם בשעת חנייתן, תוך הקלעים היא **מחנה שכינה**, חניית הלויים סביב כמו שמפורש בפרשת במדבר סיני היא **מחנה לוי**, ומשם ועד סוף מחנה הדגלים לכל ארבע הרוחות היא **מחנה ישראל**".

עוד לימדנו חז"ל (תוספתא כלים קמ"א א', גמ' זבחים קט"ז) שאף שמחנות אלו היו במדבר, מכל מקום העיקרון של המחנות קיים גם בארץ ישראל. "כשם שמחנה במדבר כך מחנה בירושלים, מירושלים להר הבית מחנה ישראל, מהר הבית לשער ניקנור מחנה לוי, מכאן ואילך מחנה שכינה". דהיינו שירושלים המקודשת קדושתה כמחנה ישראל⁶¹, הר הבית [חוץ ממקום העזרה] קדושתו כקדושת מחנה לוי, והעזרה עצמה [היינו ההיכל והחצר סביבו] שווה לחצר המשכן, והיא מחנה שכינה.

מצות שילוח טמאים

בפרשת שילוח טמאים מן המחנה (במדבר ה') כתוב "וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: **צוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁלְחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צָרוּעַ וְכָל זָב וְכָל טָמֵא לִנְפֹשׁ: מִזְכָּר עַד**

⁶⁰ במדבר ה, ב ד"ה וישלחו מן המחנה.

⁶¹ ובאמת דין זה הוא בכל עיר המוקפת חומה.

נִקְבָּה תְּשַׁלְּחוּ אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה תְּשַׁלְּחוּם וְלֹא יִטְמְאוּ אֶת מַחֲנֵיהֶם אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָם".

בפסוק נזכרו שלשה סוגי טמאים שמשתלחים מן המחנה: ⁽¹⁾מצורע, ⁽²⁾זב, ⁽³⁾וטמא מת. [מצורע – היינו אדם שיש בו נגע, ממראות מסוימות, והכהן טימא אותו; זב – היינו אדם שיצאה ממנו הפרשה מסוימת מחמת חולי⁶²; טמא לנפש – היינו אדם שנגע במת או בקבר, או שהיה באהל המת].

לימדונו חז"ל (ספרי נשא פסקא א, וראה פסחים סה.) שאין שילוחם שווה, אלא לכל טמא יש דין אחר, וכלשון רש"י בחומש (נמדבר ה') – "וישלחו מן המחנה – הצרוע נשתלח חוץ לכולן, הזב מותר במחנה ישראל ומשולח מן השתים, וטמא לנפש מותר אף בשל לויה ואינו משולח אלא משל שכינה, וכל זה דרשו רבותינו מן המקראות...".

וז"ל הרמב"ם (ניצול המקדש פרק ג הלכה ז-ד): "לפיכך משלחין את המצורע חוץ לג' מחנות שהוא חוץ לירושלים... ומשלחין זבין וזבות נדות ויולדות חוץ לשתי מחנות שהוא חוץ להר הבית.... טמא מת, אפילו המת עצמו, מותר להכנס להר הבית, שנאמר: ויקח משה את עצמות יוסף עמו, עמו במחנה הלויה".

מן הענין להעיר, שיש הבדל בחומר האיסור בין זב הנכנס להר הבית, שהוא בלאו ולוקה, לבין טמא הנכנס לעזרה, שהוא בכרת. וכלשון הגמ' זכחים (נה ע"ב) "אין חייבין משום טומאה אלא על אורח מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה ושלשים וחמש." ופירש"י "הנכנס טמא להר הבית אינו חייב אלא אם כן נכנס לתוך היקף חלל העזרה והוא היה אורח קפ"ז על רוחב קל"ה כדתנן במסכת מדות." – ויש לציין ללשון האצני נזר (יו"ד ס' תנז) "והדבר מביא לידי גיחוד לחייב על מחנה לוי כרת. ודבר ברור פ"ק דכלים ושלחי עירובין במשניות דאין חיוב כרת רק מעזרה ואילך".

⁶² הזיבה שנאמרה בתורה היא מחלה נדירה, (בימינו נקרא gonorrhea, בעברית 'זיבה'), וקיימת בעיקר אצל אנשים הנגועים בתועבות העריות, ע"י אנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך זב. [ולכן מצאנו במשנה (טהרות פ"ז מ"ו) שאף במקרים שחששו לזיבה אצל נשים לא חששו לזיבה בגברים. וכן מוכח בגמ' נדה י"ג: שאין חוששים לזיבה בגברים].

בעל קרי כזב המשתלח חוץ למחנה לזיה

עוד לימדונו חז"ל שזב המשתלח חוץ לב' מחנות - דהיינו שאסור לו להיכנס להר הבית, אינו רק זב לחוד, אלא מה שנקרא 'זב וחביריו', דהיינו כל הטמאים המטמאים טומאה חמורה 'משכב ומושב', והם זב, זבה, נדה ויולדת.

אף בעל קרי נתרבה בגמ' (פסחים ס"ז). שדינו כזב ומשתלח חוץ לב' מחנות, ולכן אף בעל קרי אסור להיכנס להר הבית⁶³. ולפי"ז הגדר של הטמאים המשתלחים חוץ למחנה לזיה הוא שהם כל הטמאים בטומאה היוצאת מן הגוף. [לדעת רוב הפוסקים אשה ששימשה או שפלטה שכ"ז דינה כבעל קרי, וצריכה טבילה להיטהר מטומאה זו].

טהרת הטמאים

הנה האופן שבו נטהרים מטומאת טמא מת, הוא ע"י הזאת מי חטאת, דהיינו שלוקחים מים שעירבו בהם אפר של פרה אדומה, ומזים על הטמא ביום השלישי וביום השביעי. בזמננו אין לנו אפר פרה, ולכן אין לנו אפשרות להיטהר מטומאת מת.

אבל שאר הטמאים, דהיינו זב זבה נדה יולדת ובעל קרי, טהרתם היא ע"י טבילה במקוה [או במעין⁶⁴], ולכן אפשר להיטהר מטומאות אלו גם בזמננו.

נמצא שאף בזמן שאין מי חטאת, ואין אפשרות להיטהר מטומאת מת, ולכן אסור להיכנס למחנה שכינה [העזרה], מ"מ אפשר להיטהר משאר טומאות היוצאות מן הגוף ע"י טבילה, ולהיכנס למחנה לזיה [הר הבית].

גזירות מדרבנן

אף שכפי שנתבאר 'מחנה שכינה' שטמא מת אסור להיכנס לשם מדאורייתא, הוא רק 'העזרה' [דהיינו עזרת ישראל ולפנים], עשו חכמים סייג לתורה וגזרו

⁶³ יש לציין שיש נידון באחרונים בענין דעת הרמב"ם האם בעל קרי משתלח חוץ למחנה לזיה, שכן הרמב"ם בהל' ביאת מקדש לא הזכיר שבעל קרי משתלח ממחנה לזיה, אלא רק זב זבה נדה ויולדת (המטמאים טומאת משכב ומושב), וכלשון המשנה בכלים, וכפשוטו הספרי ששילוח תלוי בטומאה חמורה המטמא תחת אבן מסמא, וכן בספרי זוטא דרשו 'וכל זב' לענין זב בעל ראייה אחת ולא לבעל קרי כדרשת הגמ'. אולם הרמב"ם בספר המצוות הביא שאף בעל קרי משתלח ממחנה לזיה, ועי' בזה באחרונים.

⁶⁴ זב צריך טבילה במים חיים [=מעין].

שטמא מת לא ייכנס אף לשטח עזרת הנשים והחיל, כמו ששנינו בכלים (פ"א מ"ח):

- "הר הבית מקודש ממנו⁶⁵, שאין זבים וזבות נדות ויולדות נכנסים לשם,
- החיל [רע"ז – לפנים מחומת הר הבית היה כותל גבוה עשרה טפחים והוא נקרא סורג, ולפנים ממנו החיל עשר אמות] מקודש ממנו, שאין גויים וטמא מת נכנסים לשם,
- עזרת נשים [רע"ז – לפנים מן החיל היתה ארוך מאה ושלשים וחמש על רוחב מאה ושלשים וחמש] מקודשת ממנו, שאין טבול יום נכנס לשם ואין חייבין עליה חטאת".

נמצא שבתוך שטח הר הבית יש שלושה איזורים (ביחס לטמא מת):

- שטח הר הבית מחוץ לחיל - מותר לטמא מת להיכנס לשם, ואין איסור כניסה אלא רק למי שטומאה יוצאת מגופו.
- החיל ועזרת נשים - אסורים לטמא מת מדרבנן.
- העזרה - אסור לטמא מת מדאורייתא.

נמצא שמי שנטהר מטומאה היוצאת מגופו (ע"י טבילה במקוה, וזב ע"י טבילה במעיין), אף שהוא טמא מת, מותר לו להיכנס להר הבית, כל שאינו נכנס לפנים מן 'החיל'⁶⁶.

תיאור תחומי הר הבית ודיניהם

הר הבית [המקודש] הוא מרובע בגודל של 500 אמה על 500 אמה⁶⁷. העזרה עמדה בתוכו, משוכה לצד מערב-צפון⁶⁸, בצורת מלבן שגודלו 135 X 187 אמה⁶⁹. כמו שביארנו, העזרה היא מחנה שכינה, ושאר הר הבית הוא מחנה לוויה.

⁶⁵ מירושלים.

⁶⁶ יש להעיר שהאחרונים דנים האם האיסור שאסרו חכמים לטמא מת להיכנס לחיל ולעזרת נשים הוא דוקא בזמן שיש בנין (משום שלא קידשו את השטח של החיל ושל עזרת נשים מצד עצם המקום, בדומה לקדושה של העזרה שחלה על עצם המקום, אלא גדר האיסור הוא שלא להיכנס לבנין החיל ועזרת הנשים, וכשאין שם בנין - אין איסור כניסה כלל), או שיש איסור מדרבנן להיכנס לשטח החיל ועזרת הנשים אף כשאין בנין.

⁶⁷ משנה מידות פ"ב מ"א: "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה".

לפני העזרה בצד מזרח היתה חצר בגודל 135 X 135 אמה.⁷⁰ חצר זו נקראת עזרת נשים [במקרא היא נקראת 'החצר החדשה']. נמצא ששטח העזרה ועז"נ ביחד הוא מלבן בגודל 322X 135 אמה.

מסביב לשטח זה היה שטח ברוחב עשר אמות, הנקרא 'החיל'⁷¹. נמצא שהשטח שאסור לטמא מת להיכנס אליו [כולל איסורים מדרבנן], הוא 155X342 אמות. כל שאר שטח הר הבית מותר בכניסה לטמא מת.

נמצא שאם נצליח לזהות את מקום העזרות בתוך שטח הר הבית, נוכל לדעת עד היכן מותר להיכנס להר הבית, אף בזמן שאין אפר פרה להיטהר מטומאת מת.

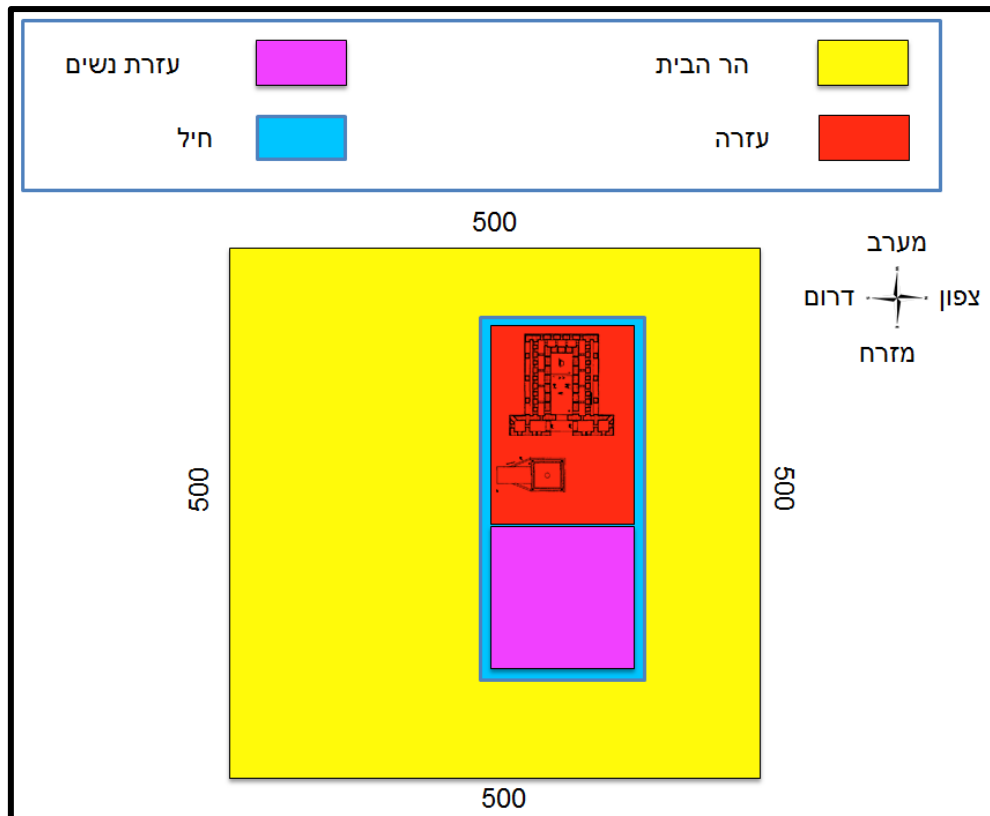
⁶⁸ העזרה אינה ממש באמצע הר הבית, אלא היא משוכה לכיוון צפון מערב, וכלשון המשנה (שם): "רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב". ופירש הרמב"ם (שם): "אמר שהעזרה לא היתה באמצע הר הבית, אלא היה המרחק שבין חומת הר הבית ובין חומת העזרה מצד דרום יותר מן המרחק שביניהם מצד מזרח, והמרחק המזרחי יותר מן הצפוני, והצפוני יותר מן המערבי", וכן פירשו רוב המפרשים.

⁶⁹ מידות פ"ה מ"א: "כל העזרה היתה אורך מאה ושמונים ושבע על רוחב מאה ושלושים וחמש".

⁷⁰ מידות פ"ב מ"ה: "עזרת הנשים היתה אורך מאה ושלושים וחמש על רוחב מאה ושלושים וחמש".

⁷¹ מידות פ"ב מ"ג: "החיל עשר אמות". ופי' הרע"ב "היה מקום פנוי עשר אמות, והוא נקרא חיל", וכן כתבו רש"י (יומא ט"ז.) והרא"ש (מדות שם) ותוס' רי"ד (יומא שם) והגר"א במשניות, ורוב המפרשים, וכן כתב גם יוסף בן מתתיהו (מלחמות היהודים ה,ה,ב) שהיה שטח ברוחב עשר אמות סביב העזרות.

[הרמב"ם גורס במשנה 'החיל גבוה עשר אמות', ועפ"י פי' שהחיל הוא חומה קטנה, שגובהה עשר אמות, והיא סמוכה לחומה הגדולה (חומת העזרה). אבל גם לפי דבריו החיל הוא סמוך לחומת העזרה, שזה הוא כל ענין 'חיל', כעין חומה קטנה השומרת על החומה הגדולה (וביניהם רווח קטן), כמובאר בפסחים פו,א: "ויאבל חל וחומה, ואמר רבי אחא ואיתימא רבי חנינא: שורא ובר שורא".]

תיאור הר הבית

המתחם המכונה כיום 'הר הבית', גדול בהרבה מחמש מאות אמה על חמש מאות אמה, וצורתו היא כעין מלבן⁷². הסיבה לכך היא שהמלך הורדוס אשר בנה את המקדש מחדש⁷³, הוסיף על ההר והרחיבו עד שהכפיל את שטחו, כמבואר בכתבי יוסף בן מתתיהו (מלחמת היהודים א', כא,א): "והרחיב את החצר מסביב לו פי שנים, ובנה עליה חומה". הרחבה זו היא בצד דרום ובצד צפון, וכנראה גם בצד מערב [לכן יש שטח גדול בתוך מתחם 'הר הבית' שבאמת אינו מכלל הר הבית המקודש⁷⁴].

⁷² ממזרח למערב כ-300 מטר, ומצפון לדרום כ-500 מטר. גם הכתלים אינם מקבילים, דהיינו שכותל הצפוני ארוך מהדרומי (וממילא המרחק בין כותל המזרחי והמערבי הוא גדול בצפון מאשר בדרום. וכן כותל המערבי גדול מהמזרחי. [כותל הצפוני 316 מטר, דרומי 278.60 מטר, מערבי 485 מטר, מזרחי 466 מטר].

⁷³ כמבואר בבבא בתרא דף ד., תענית כג., סוכה נ"א, ומתואר בהרחבה גדולה בכתבי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים טו).

⁷⁴ האחרונים דנו האם יש איסור מדרבנן להיכנס לשם בטומאה, והאם נוהגים שם הלכות מורא מקדש.

רוב שטחו של הר הבית כיום הוא מרחב פתוח, המכוסה במטעי זיתים, עצי נוי ורחבות מרוצפות. ישנם גם מספר מבנים, אשר לרובם אין חשיבות לענייננו. להלן נדון במבנה אחד שאכן יש בו חשיבות.

ה'רמה' - במרכז ההר נמצאת רחבה גדולה ומוגבהת, בצורת טרפז הקרוב לריבוע, שמידותיה כ-150 על 150 מטר לערך. הרחבה מרוצפת וגבוהה מסביבותיה בכ-3-4 מטר. צלעות הרמה המוגבהת מקבילות, באופן כללי, לרוחות השמים, ומכל ארבעת הכיוונים מובילים אליה גרמי מדרגות.

מבין המבנים השונים הנמצאים בהר הבית, ראוי לציון מבנה אחד, הנמצא במרכז הר הבית, על גבי הרמה – "כיפת הסלע" (בערבית "קובת א-צכרה") הניכרת למרחוק בכיפה המוזהבת הגדולה שעליה⁷⁵. קירות המבנה החיצוניים הם בצורת מתומן, שאורכו ורוחבו המרביים הם כחמישים מטר. במרכז המבנה נמצאת שורת עמודים התומכים את הכיפה הגבוהה, ומתחת לכיפה, בתוך המעגל הפנימי שיוצרים העמודים, נמצא סלע גדול-מימדים (=צח'רה). הסלע חשוף כיום באורך כ-17 מטר וברוחב כ-13 מטר, וגובהו מעל המשטח שסביבותיו מגיע לקומת אדם. זהו סלע ההר הטבעי, המהווה למעשה את הנקודה הגבוהה ביותר בהר הבית (גובהו הוא כ-744 מטר מעל פני הים). בתוך הסלע חצובה מערה, ומתחת המערה מצויה גישה לחללים נוספים שאיננו יודעים כיום לתארם בוודאות. חשיבות מבנה זה תבואר בהמשך.

הר הבית מכיוון צפון מזרח, במרכזו ה'רמה' (השטח המרוצף) ועליה מבנה כיפת הסלע

⁷⁵ כיפת הסלע נבנתה בתקופה הערבית הקדומה, שהחלה בשנת 638, עם כיבוש הארץ בידי הח'ליף המוסלמי עומר אבן-אל-חטאב. למעשה, המבנה עצמו נבנה בידי הח'ליף המוסלמי עבד-אל-מלכ בשנת 691.

היכן העזרה?

כבר נתבאר לעיל, שאם נצליח לזהות את מקום המקדש והעזרות בתוך שטח הר הבית, נוכל לדעת להיכן מותר להיכנס בהר הבית אף בזמן שאין אפר פרה להיטהר מטומאת מת.

והנה ניתן להוכיח היכן ממוקמת העזרה בתוך הר הבית, בשני אופנים שונים: מסורת וטופוגרפיה (גובה הסלע הטבעי של ההר). תחילה נסקור את המסורת, ונראה שבמשך כל הדורות היה מקובל על דעת כולם, יהודים וגוים כאחד, שהסלע אשר בתוך כיפת הסלע (=הצחירה) היא אבן השתיה ומבנה כיפת הסלע שסביבה בנוי על מקום המקדש, ומסורה זו עברה מדור לדור כדבר ידוע שאין עליה עוררים. אח"כ נרחיב בענין הטופוגרפיה, ונראה שזיהוי זה מוכח גם ממחקר פני השטח של הר הבית, ולא יתכן כלל שהמקדש היה ממוקם בשם מקום אחר בהר.

אבן השתיה

כתוב במשנה (יומא פ"ה מ"ב): "משניטל הארון, אבן היתה שם (נקודת הקדשים) מימות נביאים ראשונים, גבוהה מן הארץ שלש אצבעות".

וביתר ביאור בתוספתא (ס) "אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה נקרית, גבוהה מן הארץ שלש אצבעות, שמתחלה היה עליה ארון נתון. משניטל הארון, עליה היו מקטירין קטרת שלפני לפנים. ר' יוסה אומר: ממנה נשתת העולם, שנאמר: מציון מכלל יופי הופיע".

נמצא שאבן השתיה עמדה בקדש הקדשים, ואם נוכל לברר היכן ממוקמת אבן השתיה, ממילא נוכל לשרטט סביבה את מקום קדש הקדשים וההיכל, וממילא נוכל גם לדעת היכן נמצאים העזרה, עזרת נשים והחיל.

מסודת

אין ספק שבמשך דורות רבים – ולפחות במשך אלף שנה – היה מקובל זיהוי אחד ויחיד למקום אבן השתיה ומקום המקדש בתוך הר הבית. המקום הזה הוא בנין כיפת הסלע, שבמשך כל הדורות זיהו את מקום כיפה זו כמקום

המקדש, ואת הסלע שבתוכה כאבן השתיה⁷⁶ אשר עמדה בקדש הקדשים⁷⁷.
זיהוי זה נתקבל על דעת כולם יהודים ולהבדיל נוצרים ומוסלמים, יושבי
הארץ והתרים אותה, כעובדה קיימת שאין מערערים עליה⁷⁸.

מפורסמים דברי הרדב"ז שכתב **"כי הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן
השתיה בלי ספק, הנקרא אצלם אלסכרא"**, ושוב: **"אין ספק כי האבן הזאת,
אשר תחת הכיפה, היא אבן השתיה אשר עליה היה הארון בבית קדש
הקדשים"**.

דברי הרדב"ז הללו הובאו להלכה בשערי תשובה (או"ח סי' תקס"א), בברכי יוסף
(חיד"א, פ"א) ובכף החיים (פ"א), והרבה פוסקים נוספים פסקו הלכות שונות על
בסיס זיהוי זה, שכיפת הסלע הוא מקום ההיכל [עיי' ב"ח (או"ח סי' תקס"א):
"**מצאתי בליקוטים, כשאדם בא לירושלים ורואה את הקובה של בית המקדש
שהיא עזרה, אז חייב להשתחוות כנגדה ולקרוע את בגדיו ולבכות ולהתאונן
ולהתאבל וכו'**"]. וכעין זה בפאת השולחן (הלכות ארץ ישראל פ"ג ס"ז): "**וכשרואה
הקובה שעל מקום מקדש אומר בית קדשנו ותפארתנו היה לשרפת אש וכו'
ושתחוה כנגדה ויקרע את בגדיו, ויבכה ויתאונן ויתאבל על חורבן בית
המקדש, ולבכות מרה ולקונן וכו'**". ועיין עוד בליקוטי הלכות למרן בעל החפץ
חיים זבחים פרק ה'. וכן כתבו עוד הרבה אחרונים].

אמנם באמת לא הרדב"ז הוא שחידש מסורת זו, אלא המסורת היתה קיימת
לפחות כשמונה מאות שנה לפניו.

⁷⁶ 'אבן השתיה' איננה אבן מיטלטלת, אלא היא חלק מגוף סלע ההר. הנקודה הגבוהה של האבן היתה
חשופה בימי בית שני, והיתה גבוהה מרצפת קודש הקדשים ג' אצבעות. עיין מש"כ לקמן בענין זה
באריכות, בהקדמה לענין הטופוגרפיה עמ' 37.

⁷⁷ מן הענין לציין שיש תחת הסלע כמין מערה שאפשר להיכנס אליה, וזה מתאים לדברי הרמב"ם שארון
במקומו נגזר. וז"ל הרמב"ם (בית הבחירה פ"ד ה"א) "**אבן היתה בקדש הקדשים במערבו שעליה היה הארון
מונח... ובעת שבנה שלמה את הבית וידע שסופו ליחרב בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה במטמוניות
עמוקות ועקלקלות, ויאשיהו המלך צוה וגנוז במקום שבנה שלמה"**.

⁷⁸ בהקשר זה יש להזכיר מה שכתבנו לעיל עמ' 13 שעד סוף המאה הרביעית לסה"נ עוד היו חרבות של
בית המקדש עומדים במקומם, ומקום המקדש וקודש הקדשים שבו היו ידועים לכולם. כמו כן בתקופה
הפרסית (ראשית המאה השביעית) כנראה אף הקריבו קרבנות למשך תקופה קצרה, ואם כן מוכח שהיה
להם ידיעה ברורה על מקום המקדש. מהתקופה הפרסית ועד בניין כיפת הסלע עברו בסך הכל כ-70 שנה,
ומאז בניין כיפת הסלע בשנת 691 ועד ימינו לא נשתנה המבנה באופן מהותי.

רמזים למסורת זו ניתן למצוא כבר במדרשים, וביתר תוקף בעדויות רבות של כמה מרבתינו הראשונים שהיו בירושלים (גם במקורות מוסלמיים ונוצריים קדומים מוזכר שבנין כיפת הסלע הוא על גבי מקום המקדש ממש). מכמה מקורות אף נראה שהמוסלמים קידשו את אבן הצחירה ובנו סביבו מבנה מפואר על סמך המסורת שהיתה בידי היהודים שזה מקום המקדש ואבן השתיה. בעז"ה נסקור כאן כמה מן העדויות הרבות על עניין זה, ותן לחכם ויחכם עוד.

- **בפרקי דרבי אליעזר** (פרק ל) איתא: "חמשה עשר דברים עתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים, ואלו הן: ימדדו את הארץ בחבלים ויעשו בית הקברות למרבץ צאן ואשפתות וכו' **ויגדרו פרצות חומות בית המקדש, ויבנו בניין בהיכל**".

- **מדרש נסתר דרבי שמעון בר יוחאי**⁷⁹: "אלו הן הנסתרות שנגלו לו לרבי שמעון בר יוחאי כשהיה חבוי במערה... המלך השני שיעמוד מישמעאל יהיה אוהב ישראל **ויגדור פרצותיהם ופרצות ההיכל... ובונה לו שם השתחוויה על אבן שתיה**".

- **ב'כרוניקה יהודית' אשר נתגלתה בגניזה הקהירית**⁸⁰ המתוארכת למאה ה' - "א לספה"נ, מתואר בניית כיפת הסלע: "... ועומר ... היה שואל את זקני היהודים בדבר הסלע, הלא הוא אבן השתייה, והיה אחד החכמים מסמן לו את גבולות המקום עד אשר נחשף, אז ציווה כי תיבנה על הסלע כיפה שתצופה זהב..."

- **במכתב של ראשי הישיבה בירושלים**⁸¹ אשר נשלח ליהודי הגולה בידי ר' יונה הזקן בן ר' יהודה הספרדי, מסוף המאה ה' לספה"נ (977 – 987, ד' תקמ"ז – תקנ"ז) הם כותבים: "... ומאת אלקינו היתה זאת, כי הטה עלינו חסד לפני מלכות ישמעאל, בעת אשר פשטו ידם ולכדו את ארץ הצבי מיד אדום ובאו

⁷⁹ נדפס באוצר המדרשים (אייזנשטיין), שמעון בן יוחאי, עמוד 551, אך נמצא גם בגניזה הקהירית, ועצם הענין מצוטט כבר ברס"ג.

⁸⁰ פורסם אצל ש. אסף, מקורות ומחקרים עמ' 20. וראה גם 'מ. גיל, ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה'.

⁸¹ יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ' 47.

ירושלים, היו עמהם אנשים מבני ישראל, הראו להם מקום המקדש וישבו עימם מאז ועד היום..."

• **רבי בנימין מטודלה**⁸² (ד'תק"ל) כותב בספר המסעות שלו: "ויש בירושלים ארבעה שערים ... ושער יהושפט לפני בית המקדש שהיה בימי קדם. ושם טמפלו דומינו (כלטינית: מקדש ה'), והוא היה מקום המקדש, ובנה עליו עומר בן אל כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד, ואין מכניסים שם גוים שום צלם ולא שום תמונה אלא שבאים להתפלל תפלתם".

• **בסיבוב רבי פתחיה מרגנשבורג** (ד' תתק"מ)⁸³ כתוב: "וראה שהמעזיבה רצפה גבוהה כ"ג אמות והיא רחבה והיכל נאה שם שבנה [מלך] ישמעאלים בימי קדם כשהיתה ירושלים ביד הישמעאלים ובאו פריצים והלשינו למלך הישמעאלים ואמרו זקן אחד יש בינינו שיודע מקום היכל והעזרה, ודחק אותו המלך עד שהראה לו, והמלך היה אוהב יהודים, ואמר "אני רוצה לבנות היכל שם, ולא יתפללו בו כי אם יהודים", ובנה היכל מאבן שיש בניין נאה מאבני שיש אדומים וירוקים וכל מיני מראה".

• **ר' יעקב מפאריס**, שליחו של רבנו יחיאל מפאריס⁸⁴ (ד"א תתקפ"ח) כתב: "סביב אבן שתייה בנו מלכי ישמעאל בניין מפואר מאד ועשו אותו בית תפלה, ובנו למעלה מן הבניין כיפה נאה עד מאד, והבניין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל".

• **תלמיד הרמב"ן** שהיה גם כן בירושלים, כותב⁸⁵: "על אבן שתייה בנו מלכי ישמעאל בניין מפואר מאד עשו אותו בית תפלה, ובנו למעלה מן הבניין כפה נאה מאד, והבניין על בית קדשי הקדשים ועל ההיכל. לפני הבית לצד

⁸² חי בתקופת הרמב"ם. נוסע מפורסם שתיעד את מסעותיו ב'ספר מסעות'. ספרו נחשב למקור חשוב ביותר על מצב המקומות והקהילות שתיעד.

⁸³ תלמיד רבנו תם ואחיו של ר"י הלבן, מבעלי התוספות. עמ' 32-33 בהוצאת ר' אליעזר גרינהוט (הובא גם באוצר מסעות עמ' 46 ואילך).

⁸⁴ מגדולי בעלי התוספות, תלמידו של ר"י שירליאון וראש ישיבה אחריו, רבם של הסמ"ק, ר"י מקורביל, המהר"ם מרוטנבורג ועוד. נדפס ב'אוצר מסעות' של רי"ד אייזנשטיין, עמ' 65-67.

⁸⁵ "מסעות ארץ ישראל", מאת א. יערי, עמ' 86.

המזרח בניין על עמודים, וכפה למעלה מן העמודים, נראה כי הוא מזבח החיצון אשר בעזרת ישראל⁸⁶. (היינו כיפת השלשלת).

• **ר' משולם מוולטרה**⁸⁶ (שנת ה' רמ"א) כותב: "וסביב למקדש יש וולטי (פי' קשתות) עם עמודים, היינו מבפנים על רצפה גדולה אשר היא תוך בית המקדש ומקיף הבית המקדש, לפי דעתי, כמו חצי מיל, ולצד מערב תוך הרצפה יש מקום גבוה כמו שלש אצבעות, ואומרים כי הוא אבן שתייה. ולשם כפה גדולה ומוזהבת בתכלית היופי מרובעת, והיא גבוהה הרבה, וכסו אותה הישמעאלים עופרת, ואומרים כי הוא בית קדש קדשים בלי ספק... ולצד דרום תוך הבית המקדש יש בית אחד יפה גדול שהוא מכוסה גם כן עופרת, נקרא מדרש שלמה".

• בשנת רפ"ג (1523 לספ"ט), עבר בירושלים **דוד הראובני**⁸⁷, וכך כתב: "ונסעתי לירושלים, ונכנסתי בתוכה בכ"ה באדר רפ"ג, ואותו היום נכנסתי לבית קדש הקדשים, ובבואי לבית המקדש באו כל השומרים הישמעאלים להשתחוות לפני ולנשק את רגלי... והכניסוני אל המערה אשר תחת אבן השתיה...⁸⁸".

• בספר **'יחוס האבות'** (ל"ז) כתוב: "בית המקדש חרב בעונותינו... ובבית המקדש שתי כיפות גדולות מכוסות מבחוץ בעופרת ובפני(ם) רצופות בקצת זהב ואבנים טובות. הגדולה שבהם היא קובת העזרה והוא מקום קדשי הקדשים ובתוכה אבן שתיה, והכיפה השניה קורין לה מדרש שלמה ע"ה".

⁸⁶ יהודי מאיטליה שביקר בארץ ישראל בשנת רמ"א (1481), ותיעד את מסעו בספר מסעות, שנדפס באוצר המסעות של אייזנשטיין (עמ' 86).

⁸⁷ יהודי שהתפרסם בכך שעורר תקוות משיחיות בעם ישראל, בספרו על ממלכה יהודית בדרום ערב, העומדת לכבוש את ארץ ישראל. בסופו של דבר הוא התאסלם, לאחר שהביא למותו של ר' שלמה מולכו בספרד על קידוש ה'. אבל למרות כל זאת, אין להתעלם מזיהוי מקומות שהוא מזהה לפי תומו, ובעיקר מכך שהוא קורא לאתרים על הר הבית, בפשטות: 'בית המקדש', ו'בית קדש הקדשים'.

⁸⁸ על פי 'אוצר מסעות' עמ' 144.

גם אצל אומות העולם מצאנו שכתבו שמקום בנין כיפת הסלע הוא מקום המקדש והסלע שבתוכו הוא אבן השתיה⁸⁹, ונביא רק דוגמאות ספורות:

- סיביאוס, בישוף ארמני, אשר חי בזמן הכיבוש המוסלמי (בתקופה שבה בנו את כיפת הסלע), כתב: "אחרי אשר היהודים נהנו זמן ידוע מעזרתם או מחסותם של הערבים, עלה בדעתם לבנות מחדש את מקדש שלמה. נתגלה המקום הנקרא קדש הקדשים. הם בנו, עם היסודות ועם שרידי הבניין, בית תפלה בשבילם הם. הערבים מקנאתם ביהודים גרשו אותם משם".

- אל טברי⁹⁰ – ההיסטוריון הערבי הראשון, כותב בשם אחד משלושת האנשים שהיו ממונים לבנות את כיפת הסלע, שיהודי שהיה עם עומר אבן ח'טאב (יהודי משומד בשם 'כעבי') הוא שאמר לעומר שיש לקבוע את מקום התפילה על הצחירה. (כלא את הסיפור בהרחבה בספר המסורת על מקום המקדש).

המקורות רבו מספור, והרוצה לעמוד עליהם יעיין בספר 'המסורת על מקום המקדש'⁹¹. יש עוד המון עדויות נוספות ממקורות גויים, ראה שם באריכות.

בהקשר זה, מן העניין לציין לתופעה מעניינת אשר מצאנו, שבימי קדם היו משתמשים בציורים של מבנים הדומים למבנה כיפת הסלע כמסמל את בית המקדש. תופעה זו מצויה מהמאה השמינית לספה"נ ועד לפני כמאה שנה⁹². דוגמא אחת הינו סמל המדפיסים בויניציה בשנות ש"ה – ש"י"ב.

לסיכום:

מכל הנ"ל ברור מעל לכל ספק, שבמשך כל הדורות היה זיהוי אחד ויחיד שהיה מקובל על כולם, יהודים וגויים כאחד, כמקום המקדש בהר הבית. מקום זה

⁸⁹ ויש לזה ערך בהלכה שהרי זה גוי המשיח לפי תומו.

⁹⁰ מוחמד אבו גיעפר אבן ג'ריר אל-טברי, חי בשנים 839-923 לספה"נ. נחשב גדול ההיסטוריונים המוסלמים. הקטע המובא להלן נלקח מספר ההיסטוריה הגדול שלו: 'ית'אריח אל-רסל ואל-מלך' (תולדות השליחים והמלכים).

⁹¹ מכתיבת רב נעם שפירא ורב יוסף פלאי, אגודת אל הר המור, תשס"ב, (מהדורה מצומצמת).

⁹² להרחבה ראה: The crescent on the Temple, Pamela Berger.

הוא בניין כיפת הסלע, שבמשך כל הדורות זוהה כבנוי על גבי מקום קדש הקדשים וההיכל. הסלע שמתחת הכיפה זוהה כאבן השתיה שבמקום קדש הקדשים. לא נמצא אפילו מקור יחיד שיזוהה את מקום המקדש כעומד במקום אחר בהר הבית. כמו כן הפוסקים נוקטים כן כדבר פשוט, לגבי כמה הלכות הנוגעות למקום המקדש (קריעה, פתח אהל מועד), ויש שאף פסקו על פי זה בעניין היתר הכניסה סביב מקום המקדש (רד"ז, ש"ע, ת"ת, ברכ"י, כה"ח).

האם ה"כפתור ופרח" סובר שהמקדש היה בדרום הר הבית?

יש טוענים שמלשון הכפתור ופרח משמע שמקום המקדש אינו במקום כיפת הסלע, אלא בצידו הדרומי של הר הבית (הנראה כיום). הכו"פ דן בשאלה האם מותר להתקרב לחומה המזרחית של הר הבית להתפלל שם, והוא כותב להוכיח שהחומה המזרחית הנראית היא חומת הר הבית, ומותר להתקרב אליה. וז"ל: "מכל זה ייראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית. עוד היום ניכר שער שושן למזרח והוא סגור אבני גזית. ואם תחלק זה הכותל לשלשה חלקים יהיה זה הפתח בחלק הראשון מצד קרן מזרחי דרומי וכן ניכרים שני שערי חולדה לדרום...". ומבואר בדבריו ששער שושן הוא בשליש הדרומי של החומה, ואם ננקוט ששער שושן מכוון כנגד פתחו של היכל⁹³, אם כן גם מקום העזרה הוא בשליש הדרומי של שטח הר הבית, בעוד שכיפת הסלע נמצאת בחצי הצפוני של הר הבית, ולא בשליש הדרומי שלו. ומזה רוצים להוכיח ששיטת הכפתור ופרח היא שהמקדש היה בצד הדרומי של שטח הר הבית, ולא בשטח של כיפת הסלע.

אולם הרב זלמן קורן שליט"א תירץ תירוץ אמיתי ומסתבר, שכוונת הכפ"פ היא לכל הכותל המזרחי של חומת העיר⁹⁴. חלקו הדרומי של כותל זה הוא חומת הר הבית, וחלקו הצפוני הוא חומת העיר. ביחס לכותל ארוך זה אמר הכפתור ופרח ששער שושן נמצא בשליש הדרומי של החומה המזרחית [זה הכותל], ואכן, לעומד ממזרח, לא ניכר כל הבדל בין הקצה הצפוני של חומת הר הבית המזרחית, ובין חומת העיר הממשיכה אותה בצפון. ומי שיעמוד בהר הזיתים ויביט מערבה בעין לא מזוינת – יבחין בבירור שכיפת הסלע נמצאת בסוף השליש הדרומי הראשון של החומה כולה.

⁹³ ובאמת אינו מוכח, ואין כאן המקום להאריך בזה. (בקיצור: שהרי כותל המזרחי היה נמוך, כך שהכהן השורף את הפרה בהר הזיתים היה רואה את פתחו של ההיכל מעל הכותל ולא היה מסתכל דרך השער, וא"כ אין הוכחה שהשער בכותל זה היה מכוון בקו ישר עם שאר השערים. ושער המזרח המוזכר במשנה ד"לא יקל אדם את ראשו נגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים' היינו שער העזרת נשים, שהעומד בחוץ למזרח הר הבית (על הר הזיתים), אסור לו להקל את ראשו נגד שער העז"נ שמכוון כנגד בית קה"ק).

⁹⁴ חומה זו בתוואי הנוכחי היתה קיימת אף בזמן הכפתור ופרח. ראה 'ביצורי ירושלים' למאיר בן דב עמ' 72 ואילך.

ובאמת יש להוכיח שלא הייתה לכפתור ופרח מסורת שונה מהמקובל בעניין מקום המקדש, שהרי רבי בנימין מטודלה שהיה בארץ ישראל כ-150 שנה לפני בעל הכפתור ופרח, כתב בוודאות שמקום המקדש הוא תחת כיפת הסלע. וכן רבי פתחיה מרגנשבורג, תלמיד ר"ת, מציין את המסורת שתחת הכיפה הוא מקום המקדש. וכן תלמיד הרמב"ן, שהיה בירושלים בזמן הכפ"פ, זיהה את כיפת הסלע כמקום אבן השתייה. כן רבי יצחק חילו, שביקר בירושלים בזמן הכפ"פ, כותב שכיפת הסלע ממוקמת במקום המקדש. וכן שליח של רבי יעקב מפאריס, שבא לירושלים כ-50 שנה לפני הכפ"פ, כותב כי כיפת הסלע היא מקום אבן השתייה. ומעתה, לאור דברי כל אלה, הייתכן שלכפתור ופרח הייתה מסורת או מסקנה אחרת בנוגע למקום המקדש, והוא לא כתב אותה במפורש, אלא רק רמז אותה בדבריו עד שיהיה צורך ללמוד אותה מתוך דקדוק מדבריו?

הכפ"פ כלל לא דן על מיקום המקדש, אלא בשאלה לאלו כתלים מותר להתקרב. דבר זה אינו מובן מאליו, שכן היו שחשבו שכיון שהכותל המזרחי אינו נמצא בתחתית ההר, אלא באמצע השיפוע הרי שיתכן שהוא כותל העזרה ואסור להתקרב אליו. ועל זה כתב הכפ"פ (בהמשך דבריו שם) "מכל זה יראה כי מה שאנו רואים היום בזמננו זה מהכותלים העומדים האלה, שהם כותלים מחומת הר הבית... אם כן היום שאנחנו בחטאינו מבחוץ נוכל להתקרב לענין תפלה והשתחויה עד אותם הכתלים, וכן עמא דבר באים עד אותם הכתלים ומתפללים לאל יתעלה לפני אלו השני שערים שהזכרנו". ואם כן דבריו הם בנוגע לכתלי הר הבית, ולא בנוגע לזיהוי מקום המקדש.

עוד יש להעיר, שלא ייתכן שהכפ"פ שהיה שנים רבות בא"י וטרח לזהות ולסמן בה את המקומות הקדושים, לא חקר היכן נמצא המקום הקדוש ביותר לעם ישראל – בית המקדש, ולכאורה תמוה, מדוע לא מצאנו בספרו שום התייחסות לזה. אולם התשובה ברורה, שכיון שבזמן הכפתור ופרח הייתה מסורת ברורה וידועה, לא ראה צורך כלל לדון בזיהוי מקום המקדש.

ובאמת לא יתכן כלל לומר שהכפ"פ התכוון שהמקדש ממוקם בחלק הדרומי של הר הבית, משום שזה נגד דברי המשנה ש'רובו מן הדרום' שבצד דרום היה המרחק הגדול ביותר בין כותלי הר הבית להעזרה. גם מהטופוגרפיה של ההר מוכח שלא יתכן למקם את המקדש בחלק הדרומי כפי שיתבאר בהמשך.

האם מיוחס לאריז"ל שמקום המקדש הוא בדרום הר הבית?

עוד ישנם שואלים, מהשמועה המיוחסת להאריז"ל, שמקום המקדש היה בחלק הדרומי של מתחם הר הבית (מול רחבת התפילה של הכותל המערבי).

והנה באמת אינו מבואר בשום מקום בכתבי האריז"ל ז"ל זיהוי מקום המקדש. ומקור דברים אלו הוא מספר הנקרא 'עמק המלך', שנכתב ע"י רבי נפתלי הירץ בכרך, שלמד קבלה מפי רבי משה ויטאל אחיו של מהרח"ו. הספר שנדפס באמסטרדם בשנת ת"ח, היה הספר הראשון שפרסם את תורת האריז"ל ברבים, והראשון שהפיץ את תורת האריז"ל בחו"ל,

והוא היה שנוי במחלוקת בגלל זה⁹⁵. בהקדמה השלישית לספר כותב הרב הנ"ל הרבה דברים שראה כשהיה בארץ ישראל, ובתוך הדברים כתב וז"ל: "ועוד תדע שמקום הקודש הוא מוקף חומה גבוהה מאוד, ויש בחומה זו י"ב שערים נאים בתכלית היופי ודלתותיהם ובריחיהם ברזל, ואלו הי"ב שערים הם בשלש צידי המקום קודש, ובמזרחו לא יש [=אין] שער וניכר בחומה שהיה במזרח שער והנה היא סתומה, וסודו בכתבי האר"י ז"ל, וגם למה המקום קודש פנוי בלא בנין, ואמר בזה דברים שאי אפשר להעלותם על הכתב". יש שהבינו מתוך דבריו שכתב 'המקום קודש פנוי בלא בנין' שהכוונה שמקום בית המקדש עצמו אין בו בנין, ולכן חיפשו מקום בהר הבית שאינו בנוי, וקבעו שכיפת הסלע אינו מקום המקדש. [ומה שאומרים שהוא בדרום הר הבית בין מסגד אל-אקצא וכיפת הסלע, יותר מאשר צפון הר הבית, שגם שם המקום פנוי בלא בנין, כנראה הוא מחמת קביעת מקום התפילה במאות השנים האחרונות בכותל המערבי מול שטח זה].

אמנם המעיין בדבריו יראה בעליל ש'המקום קודש פנוי בלא בנין' שאליו מתייחס הספר, היינו 'המקום קודש המוקף חומה גבוהה מאד שיש בו י"ב שערים', דהיינו כל מתחם הר הבית, ואינו דן כלל על מקום בית המקדש בתוך הר הבית. דבריו על 'המקום קודש פנוי בלא בנין' לפי פשוטם אינם משקפים את המציאות [כמו מה שכתב על י"ב שערים בשלשה צידי ה"מקום קודש", שאינו מדויק]. אפשר לפרש את דבריו בפשטות, שביחס לשאר העיר שמלאה כולה חצרות ובנינים, הרי שהר הבית שהוא מתחם ענק, הוא ברובו שטח ריק בלא מבנים. בכל אופן אין בדברי עמק המלך שום התייחסות למקום המקדש בתוך הר הבית, ובודאי אין שום רמז שמקום המקדש הוא בחלק הדרומי של ההר.

וכנ"ל, ראה עוד בהמשך שלא ייתכן כלל לומר שמקום המקדש היה בחלק הדרומי של הר הבית, משום שזה סותר את דברי המשנה ש'רובו מן הדרום', וכן משום שמוכח כן מהטופוגרפיה של ההר, ועוד כמה סיבות נוספות.

⁹⁵ החיד"א בשם הגדולים כתב: "ויצאו עליו עוררין, ושמעתי שלא באו לידו כתבים אמתיים, והרב עיר וקדיש מה' חיים הכהן ז"ל תלמיד רבינו מהרח"ו ז"ל בהקדמת ספרו מקור חיים פ"י להל' ציצית ותפילין מהש"ע, דרך קשתו על הספר הנזכר. לכן הצנועין מושכים ידיהם מלקרות בו".

טופוגרפיה⁹⁶

כמו כן יש להוכיח מהטופוגרפיה של ההר (גובה פני הסלע של ההר) שאבן השתיה היא במקום 'כיפת הסלע', ולא ייתכן כלל למקם אותה בשום מקום אחר בהר⁹⁷.

וכבר כתבנו לעיל שאם נוכל לברר היכן ממוקמת אבן השתיה, ממילא נוכל לשרטט סביבו את מקום קודש קדשים וההיכל, וממילא גם היכן העזרה, עזרת נשים והחיל.

⁹⁶ טופוגרפיה הוא מחקר פני השטח של כדור הארץ, ולענייננו – המחקר של גובה פני סלע ההר.

הטופוגרפיה של הר הבית נחקרה על ידי המשלחות הבריטיות בשנים 1865 - 1870 בראשות צ'ארלס וילסון וצ'ארלס וורן. על אף שלא ערכו חפירות ארכיאולוגיות בהר הבית עצמו מחמת התנגדות הערבים, הם מדדו את גובה ההר ע"י בדיקת כ-40 בורות הפזורים ברחבי הר הבית (כמה מהם הם בעצם חללים תת קרקעיים ענקיים) שניתן לראות בהם עד היכן יש עפר ואיפה מתחיל סלע ההר. וורן וחביריו הבחינו בין סלע ההר לאבן, בין מקום עם טיח למקום בלי טיח. כמו כן יש צינורות מים בשטח הר הבית החצובים בסלע ההר שנכנסו אליהם ומדדו בתוכם את גובה הסלע. הם גם מדדו עוד כמה מקומות בהר הבית שהיה שם סלע חשוף (בשנים האחרונות נטעו הערבים מטעי זיתים בהר הבית, ובכך כיסו בעפר את הסלע הטבעי). הם חפרו גם ליד הכתלים של הר הבית מבחוץ ומדדו את גובה הסלע. את מסקנותיהם פירסמו בפרסומי PEF (The Palestine Exploration Fund) ובספר THE RECOVERY OF JERUSALEM שיצא לאור בשנת 1871. [המשווה את תיאוריו והשערותיו של וורן ממה שהבחין בשעה שחפר בתוך פירים ומנהרות, למה שנחשף בחפירות הארכיאוליות של פרופ' בנימין מזר, משתומם מגודל היכולות והדיוק של וורן].

צורתו של ההר לא השתנתה באופן משמעותי מאז תקופת המקדש, כמו שאפשר להבחין מצורתו הטבעית של סלע ההר, [שאילו היו שם חציבות משמעותיות היה זה ניכר שההר אינו נשאר בצורתו הטבעית]. מה גם שחציבה משמעותית שתשנה את צורת ההר מצריכה חציבה קשה באבן של מאות או אלפי טונות, וכל זה ללא צורך שהרי לא היו שום מבנים משמעותיים בהר הבית [בודאי לא במקומות הנמוכים האמורים להיות חצובים]. וכבר סמך על זה בעל הכפתור ופרח שהוכיח שהכותל המזרחי הנראה הוא כותלו של הר הבית ולא כותל העזרה מכך שמיד למזרחו יש ירידה תלולה מאד (עמק יהושפט) שאינו יכול להיות מקום עזרת הנשים, וכתב 'ואין טעם לומר שנאכל מן ההר כל כך', וסמך על זה הלכה למעשה והתיר להתקרב עד לכותל המזרחי.

יצויין שמה שמוזכר בחז"ל ש'נחרשה העיר' וכן מה ש'חרש טורנוסרופוס את ההיכל', הכוונה שעשהו לשדה חרושה, וזה בזיון נורא למקום בית המקדש או לעיר מלכות שנהיתה שדה חרושה, וזהו משמעותו של הפסוק (מכאן פרק ג) "צִיּוֹן שְׂדֵה תְּחָרֵשׁ וִירוּשָׁלַם עֵיין תְּהִיָּה וְהָר הַבֵּית לְבָמוֹת יְעָרִי". אבל לא מרמז בזה כלל שחצבו חציבות בסלע ההר.

⁹⁷ להרחבה בענין ראה: ספר חצרות בית ה' של הרב זלמן קורן פרק ה', ומאמרו של הרב אשר גרוסברג 'איתור תחומי הר הבית ומקום המקדש' בתחומין כרך ט"ז.

אבן השתיה

כתוב בתוספתא (יומא פ"ה) "אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה נקרית, גבוהה מן הארץ שלש אצבעות, שמתחלה היה עליה ארון נתון. משניטל הארון, עליה היו מקטירין קטרת שלפני לפנים. ר' יוסה אומר: ממנה נשתת העולם, שנאמר: מציון מכלל יופי הופיע".

אבן השתיה המוזכרת בתוספתא, איננה אבן מיטלטלת, אלא היא סלע ההר עצמו שבנקודה הגבוהה שלה, היתה בולטת מריצפת קודש הקדשים בגובה ג' אצבעות⁹⁸. אבן זו איננה חידוש מזמן גניזת הארון, אלא כבר היתה גלויה בקודש הקדשים כבר מזמן נביאים ראשונים, מתחילה היה הארון מונח על גביו, ומשניטל הארון היו מקטירין את הקטורת ביום הכיפורים ע"ג האבן⁹⁹.

כן מבואר מלשון התוספתא "ממנה נשתת העולם שני מציון מכלל יופי הופיע", ובגמ' (יומא נ"ד:) "ושתיה היתה נקראת - תנא שממנה הושתת העולם תנן כמאן דאמר מציון נברא העולם", שבודאי משמע שהוא סלע טבעי של ההר ולא אבן מיטלטלת. וביותר משמע כן מהלשון במס' שמחות (חיכוט הקצר פ"א): "ה' בחכמה יסד ארץ כוון שמים בתבונה, ללמדך שכשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, כילוד אשה בראו. מה ילוד אשה מתחיל מטבורו ומותח לכאן ולכאן לארבעת צדדיו, כך התחיל הקדוש ברוך הוא לברוא את העולם מאבן שתיה ומקדש הקדשים, וממנה הושתת העולם, ולכך נקראת אבן שתיה שממנה התחיל הקדוש ברוך הוא לברוא את עולמו".

וכן משמע במדרשים - בפרקי דר"א (פקק ט') כתוב שה'דג הגדולי הראה ליונה הנביא הרבה דברים ובתוכם "והראהו תחת היכל ה'", שני לקצבי הרים ירדתי, מכאן אנו למדים שירושלם על שבעה הרים היא עומדת, וראה שם אבן שתיה

⁹⁸ מה שהאבן כיום מגולה בגובה כ-2 מטר, ובקודש הקדשים היתה גבוהה רק ג' אצבעות, הוא משום שבבית המקדש היה 'אוטם' בגובה 6 אמות (משנה מדות פ"ד מ"ו), דהיינו שבנו כמין מסגרת בגודל בית המקדש ומילאוהו עפר כדי להשוות את השטח, והיא היתה רצפת הבית, ולכן האבן לא בלטה מגובה הרצפה רק ג' אצבעות, [וכן לא היתה מגולה אלא רק בנקודה אחת], אבל אחרי שנהרס האוטם, ממילא נשארה האבן חשופה בשטח גדול הרבה יותר, וכן האבן נראית גבוהה יותר, כיון שהיא חשופה בשטח רחב יותר, בעוד שבבית המקדש חלק זה היה מכוסה בעפר.

⁹⁹ שלא יתכן לפרש שרק מימות נביאים ראשונים היתה האבן שם, שהרי מבואר בגמ' שממנה הושתת העולם, ועל כרחך שהיתה שם מבריאית העולם.

קבועה בתהומות, וראה שם בני קרח עומדין ומתפללין עליה, אמרו לו ליונה הרי אתה עומד תחת היכל ה' התפלל ואתה נענה מיד...". הרי מבואר שאבן השתיה קבועה בתהומות, דהיינו שהיא סלע ההר עצמו. ובפסיקתא (פ' כ"ו) דרשו על הפסוק **"מקדש ראשון – סלע ישכן ויתלונן**, לינה אחת, מקדש שיני – על שן סלע ומצודה, לינות הרבה. ותנינן תמן משנוטל הארון **אבן הייתה שם ושתייה היתה נקראת** מימות הנביאים הראשונים". דהיינו ששייך לומר על המקדש ששוכן על 'סלע' משום אבן השתיה, והיינו בגלל שאבן השתיה היא סלע ההר עצמו.

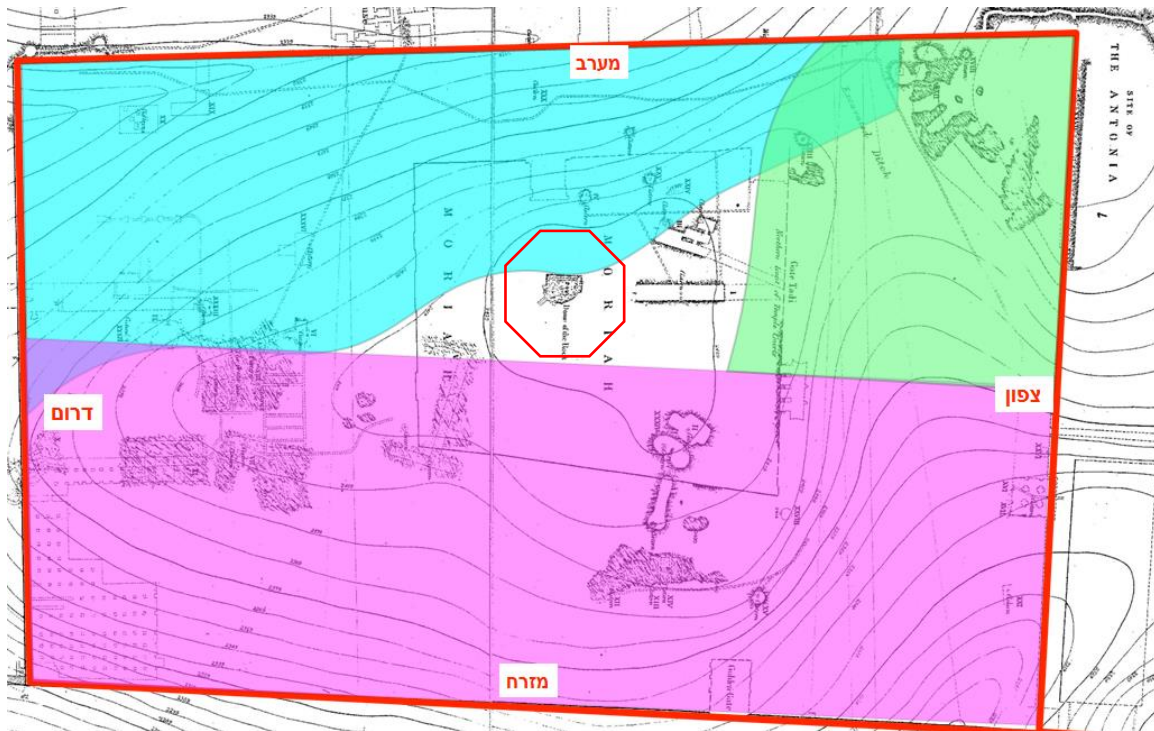
וכן מבואר מהלשון 'גבוהה מן הארץ שלש אצבעות', שעל דבר המיטלטל, אומרים בפשטות 'אבן גבוהה כך וכך', אבל הלשון 'גבוהה מן הארץ' מורה שהכוונה לסלע ההר שבלטה מרצפת קדש הקדשים בגובה ג' אצבעות.

וכן מבואר גם מעצם הענין שאבן זו היתה במקומה מזמן נביאים הראשונים, ועמדה במקומה משך כל גלות בבל עד שחזרו מן הגולה שגם בבית שני נשארה במקום הארון, ומשמע מזה שאיננה אבן מיטלטלת אלא היא חלק מסלע ההר.

וכן היה פשוט לכל הראשונים והאחרונים שהבאנו לעיל, שכתבו שהסלע שבתוך כיפת הסלע היא אבן השתיה.

איתור מקום המקדש ע"י המחקר הטופוגרפי

והנה מכח המחקר הטופוגרפי של ההר אפשר להוכיח היכן נמצאת 'אבן השתיה'. לפני שנרחיב להוכיח את מיקומה המדויק של אבן השתיה, נביא קודם הוכחה על דרך השלילה, להוכיח באיזה אזור בהר הבית לא ייתכן למקם את אבן השתיה כלל, וממילא יבואר שהאפשרות היחידה למקם את אבן השתיה היא רק במרכז ההר באזור כיפת הסלע. הוכחה זו בנויה משלושה שלבים, כשכל שלב שולל את האפשרות למקם את אבן השתיה באזור מסוים בהר הבית.

א. החלק המזרחי [294 אמה] של הר הבית (סגול)

מבואר במשנה שקודש הקדשים אשר בו עמדה אבן השתיה, הוא בחלקו המערבי של בית המקדש, ולפניו נמצאים ההיכל, האולם, העזרות, והחיל. [בנוסף לכך יש עוד שטח פנוי בין החיל לכותל המזרחי של הר הבית, ושער המזרח בהר הבית' הנזכר כמה פעמים במשניות], אמנם אינו מפורש בדיוק מה גודלו]. חישוב כל העזרות והבנין למזרחה של אבן השתיה עולה לכה"פ 294 אמה (10 אמות החיל, 135 אמה עזרת נשים, 76 אמה העזרות¹⁰⁰, 73 אמה בהיכל עצמו עד אבן השתיה¹⁰¹). נמצא שלא יתכן שאבן השתיה נמצאת ב-294 אמות המזרחיים של הר הבית [זאת מלבד המרחב שיש בין הכותל המזרחי של הר הבית והחיל].

¹⁰⁰ מידות פ"ה מ"א: "מקום דריסת ישראל אחת עשרה אמה, מקום דריסת הכהנים אחת עשרה אמה, המזבח שלשים ושתים, בין האולם ולמזבח עשרים ושתים אמה".

¹⁰¹ מידות פ"ד מ"ז: "כותל האולם חמש והאולם אחד עשר, כותל ההיכל שש ותוכו ארבעים אמה, אמה טרקסין ועשרים אמה בית קדש הקדשים". ונחלקו הראשונים האם אבן השתיה עמדה במרכז קה"ק או במערבו, ולכל הפחות יש 10 אמות למזרחו, ולפי השיטות שאבן השתיה עמדה במערבו של קה"ק (רמב"ם) נמצא שיש כ-304 אמה למזרח אבן השתיה. (וי"א שהארון עמדה במזרחו של קה"ק ולפי"ז יש להפחית י" אמות).

ב. המורד המערבי של ההר (כחול)

עוד מבואר במשנה, שהר הבית והעזרות לא היו במפלס אחיד, אלא מפלס הקרקע היה עולה בהדרגה ממזרח למערב. זאת אומרת, שאדם הנכנס למקדש בצד המזרחי, צריך לעלות בכמה גרמי מדרגות עד שמגיע למפלס של המקדש עצמו. ממפלס הר הבית יש עלייה של 12 מעלות למפלס עזרת הנשים, משם יש עלייה נוספת של 15 מעלות למפלס עזרת ישראל, משם יש עלייה של 4 מעלות לעזרת כהנים, ושוב יש עלייה של 12 מעלות למפלס האולם וההיכל עצמו, ואבן השתיה גבוהה מקרקע קה"ק ג' אצבעות¹⁰².

הסיבה לעליות אלו היא משום שהר הבית המקודש עצמו אינו מישור (הבנוי בראש הר), אלא הוא עצמו הר, דהיינו שהוא משפיע ועולה מארבע רוחות ההר עד לפסגתו בקדש הקדשים, וזוהי הסיבה שיש מדרגות בתוך המקדש, כדי לעלות אל ראש ההר ששם היה המקדש¹⁰³ (כמובן שאין העלייה שווה בכל מקום, אלא הוא כמו כל ההרים, שבמקום אחד העלייה תלולה יותר ובמקום אחר העלייה מתונה יותר).

ממילא מתבאר, שאבן השתיה (דהיינו מפלס ההיכל עצמו) לא היתה במורד המערבי של ההר, שאם כן היינו צריכים **לרדת** במדרגות ממקום העזרות כדי להגיע למפלס ההיכל, ומכיון שיש רק **עליות** מכיוון מזרח למערב, מוכח שאבן השתיה איננה במורד המערבי של ההר, ומכח הוכחה זו נשללת האפשרות למקם את אבן השתיה במורד המערבי של ההר.

ג. החלק הדרומי

מכח שתי ההוכחות הנ"ל מוכח ממילא שאין אפשרות למקם את המקדש בחלק הדרומי של ההר, משום שבדרום ההר פסגתו קרובה יותר לחומה

¹⁰² ראה רמב"ם הל בית הבחירה (פרק ו): "המקדש כולו לא היה במישור אלא במעלה ההר, כשאדם נכנס משער מזרחי של הר הבית מהלך עד סוף החיל בשוה, ועולה מן החיל לעזרת הנשים בשתיים עשרה מעלות, רום כל מעלה חצי אמה... נמצא גובה קרקע ההיכל על קרקע שער המזרח של הר הבית שתיים ועשרים אמות".

¹⁰³ ובאמת המקדש עמד **בפסגת ההר**, וכמו שכתב יוסף בן מתתיהו (מלחמות היהודים ה,ה,א) "כי נוסד בית המקדש בראש גבעה בצורה", ושם מבאר שאף הבא מכיוון דרום היה עולה בכמה גרמי מדרגות כדי לעלות ולהגיע למפלס של ההיכל עצמו שהוא בגובה ההר. וכן מפורש ביחזקאל (מג, יב) שהמקדש עתיד לעמוד "על ראש הקר".

המזרחית של הר הבית, ואין 294 אמות ממזרח הר הבית עד לתחילת המורד המערבי (=פסגת ההר), כדי למקם שם את העזרות וההיכל (ראה במפה).

עוד הוכחה לשלילת החלק הדרומי של 'הר הבית' כמקום המקדש – ראה בהערה¹⁰⁴.

העמק הצפוני (ירוק)

בצפון מתחם 'הר הבית' (בערך תחת השביל המרוצף שמצפון לרמה) ישנו עמק (ממזרח למערב, לכל רוחב הר הבית) הנקרא נחל הבצעאובית זיתא. עמק זה תוחם את גבול הר המוריה מצד צפון. במערב העמק (ששם העמק אינו עמוק כל כך) אף

¹⁰⁴ מבואר במשנה שיש שטח פנוי נרחב בדרום הר הבית עד תחילת העזרה, דהיינו שיש מרחק גדול מכותל הדרומי של הר הבית עד כותל הדרומי של העזרה. שנינו במשנה (מידות פ"ב מ"א): "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה", ועוד מבואר במשנה שבית המקדש היה ממוקם קרוב יותר לצפון הר הבית מאשר לדרומו, ולמערבו יותר ממזרחו. וז"ל המשנה: "רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח, שלישי לו מן הצפון, מיעוטו מן המערב. מקום שהיה רוב מידתו – שם היה רוב תשמישו", ופירש הרמב"ם: "אמר שהעזרה לא היתה באמצע הר הבית, אלא היה המרחק שבין חומת הר הבית ובין חומת העזרה מצד דרום יותר מן המרחק שביניהם מצד מזרח, והמרחק המזרחי יותר מן הצפוני, והצפוני יותר מן המערבי".

אף שלא מפורש במשנה מה בדיוק גודל המרחב בדרום הר הבית חוץ לעזרה, מכל מקום אפשר להוכיח שאינו פחות מ-183 אמות. שהרי אורך הר הבית מצפון לדרום הוא 500 אמה, ורוחב העזרה 135 אמה, נמצא שיש 365 אמות באורך הר הבית שהם מחוץ לעזרה, ורובם הם בצד דרום, ואם כן אף אם נניח שהמרחב הדרומי גדול מהמרחב הצפוני רק באמה אחת, עדיין ברור שיש לפחות 183 אמות פנויות מדרום לעזרה. וכיון שאבן השתייה עמדה בקה"ק שהוא באמצע רוחב העזרה, ויש לפחות 67.5 אמות בין הכותל הדרומי של העזרה למקום אבן השתייה. אפשר לקבוע שאבן השתייה אינה נמצאת ב-250.5 (183+67.5) האמות הדרומיות של הר הבית.

ויש להוסיף שההגיון מחייב שהמרחב הדרומי היה עודף על המרחב הצפוני יותר מאמה אחת, שהרי המרחב המזרחי הוא פחות מהמרחב הדרומי ויותר מהמרחב הצפוני, ולא מסתבר שההפרש בין המרחבים הוא מצומצם כל כך. ועוד, שסיבת ריבוי השטח היא מפני שהמרחבים התחלקו לפי שימושם [מקום שהיה רוב מדתו שם היה רוב תשמישו], ואם כן מובן שהמרחב הפנוי מדרום למקדש גדול באופן משמעותי מהמרחב שבצד הצפוני [ומסתבר שהטעם לזה הוא מפני שהכניסה הראשית למקדש היתה בדרום, וכ"כ התו"ט].

עוד יש להוסיף שידוע שבחלק הדרומי של 'מתחם הר הבית' כיום יש תוספת של הורדוס, שאינו חלק מת"ק אמות המקוריות של הר הבית. ואף שאין ידוע כמה בדיוק היתה התוספת, ברור שלפחות 32 המטרים הדרומיים נוספו בתקופת הורדוס, וזאת מכח ה'יתפר' שיש בחלקו הדרומי של הכותל המזרחי של הר הבית, וה-500 אמה מתחילים רק מהתפר, ומשם ישנם עוד 250.5 אמות שברור שאבן השתייה אינה נמצאת בהם, כנ"ל. (תפר = מקום שבו נראה חיבור שני חלקי החומה, הישנה מצפון והחדשה מדרום). עוד ראיות לגודל התוספת הדרומית, ע"י במאמר הנ"ל של אשר גרוסברג, בתחומין ט"ז (מובא לעיל הערה 63).

נמצא¹⁰⁵ חפיר עמוק (כדוגמת החפיר הנמצא במגדל דוד) שנועד להגן על הר הבית מצד צפון¹⁰⁶. פומפיוס, המצביא הרומאי שכבש את ירושלים בשנת 63 לפנה"ס, אכן כבש את המקדש מצד צפון ע"י שמילא חפיר זה עפר ועצים. הורדוס שהרחיב את המקדש בשנת 19 לפנה"ס צירף שטח זה (שכבר התמלא והתיישר ע"י חיל פומפיוס) למתחם הר הבית, ובכך הרחיב את הר הבית עד הגבול הצפוני של ההר כיום. מובן שהמקדש והעזרות עמדו בהר המוריה עצמו, ולא בהרחבת הורדוס, ואם כן ברור שהמקדש היה דרומית לעמק הנ"ל.

והנה המרחק ממקום אבן השתיה ועד לסוף החיל והעזרות מצפון, הינו כ-77.5 אמה¹⁰⁷. נמצא שלא יתכן למקם את אבן השתיה בתחום ה-77.5 אמה הצפוניים, הסמוכים לעמק, שאילו כן – היו העזרות חורגות מגבולות הר הבית, והרי זה לא יתכן. אם כך הרי צמצמנו את האפשרות למיקום אבן השתיה מצד צפון¹⁰⁸.

ובאמת יש להוסיף, שהרי העזרות לא הגיעו עד הגבול של הר הבית ממש, אלא היה מרווח פנוי בצד צפון בין כותל העזרה עד גבול הר הבית [במשנה מבואר שהמרווח הצפוני היה גדול מהמרווח המערבי], וא"כ ודאי יש להוסיף עוד כמה אמות בצד צפון שאי אפשר למקם שם את אבן השתיה, אמנם אינו ברור בדיוק מה המרחק.

והנה מכוח שלוש הוכחות אלו, כבר ברור שאי אפשר למקם את אבן השתיה ברוב מרחבי ההר. האזור היחידי שיש אפשרות למקם בו את אבן השתיה הוא אזור מרכז ההר סביב מקום כיפת הסלע [המשולש הלבן במפה].

¹⁰⁵ על ידי צ'ארלס וורן, ראש המשלחת הבריטית שפעלה בשנים 1867-1870 (עיי' Survey of western palestine 3, pg. 215). החפיר מצוין במפה בשם 'excavated ditch'.

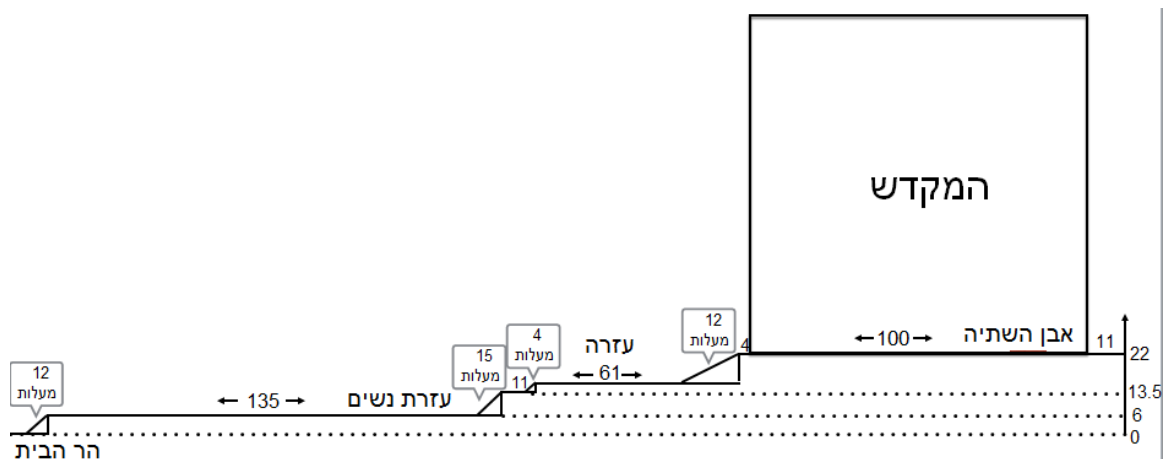
¹⁰⁶ בתקופה החשמונאית חומתו הצפונית של הר הבית היתה גם חומת העיר. עמק זה והחפיר הוזכרו ע"י יב"מ בספרו קדמוניות היהודים יד, ד. ההיסטוריון היווני סטראבון תיאר עמק זה וכתב שעומקו 60 רגל (כ-18 מטר) ורוחבו 250 רגל (כ-77 מטר).

¹⁰⁷ רוחב העזרה שאבן השתיה עמדה באמצעיתה הוא 135 אמה. חצי רוחב זה הוא 67.5 אמה, והחיל הוא עוד 10 אמות.

¹⁰⁸ לא דקדקנו בצפון מזרח עד הסוף, כיון שאין בזה נפק"מ, שהרי ממילא אי אפשר למקם את אבן השתיה בחלקו המזרחי של ההר, כנ"ל.

זיהוי המיקום המדויק של אבן השתיה

כבר הזכרנו לעיל שבמשניות מבואר שהר הבית והעזרות לא היו במפלס אחיד, אלא מפלס הקרקע היה עולה בהדרגה מכיוון מזרח למערב. במשניות אף מפורטים השלבים של עליות אלו. מהמפלס המזרחי של הר הבית (לא ברור היתה עלייה של 12 מעלות (6 אמות) למפלס עזרת הנשים (אם כי לא ברור מה היה המרחק של עלייה זו מהכותל המזרחי של ההר), ושוב (לאחר כ-135 אמות) היתה עלייה של 15 מעלות (7.5 אמות) מעזרת נשים לעזרת ישראל, ושוב (לאחר 11 אמות) היתה עלייה של 4 מעלות (2.5 אמות לדעת ראב"י) לעזרת כהנים, ושוב לאחר 44 אמות היתה עליה נוספת של 12 מעלות (6 אמות) עד האולם¹⁰⁹, ואבן השתיה היתה גבוהה מקרקע קדש הקדשים ג' אצבעות.¹¹⁰

ועל כן כדי לאתר מקום שאפשר למקם בו את אבן השתיה, צריך למצוא נקודה שאם מתרחקים ממנה לכיוון מזרח X אמות, יש ירידה של Y אמות, וכן הלאה עד למפלס של הר הבית עצמו. אבל אם כשמתרחקים מנקודה זאת X אמות, אין ירידה של Y אמות, אלא סלע ההר במקום ההוא גבוה יותר ממה שאמור להיות על פי חישוב הגבהים העולה מהמשנה, ודאי שלא יתכן לומר שזהו

¹⁰⁹ מדרגות אלו לא היו צמודות, אלא בין כל קבוצה של 3 מדרגות היו שטחים ישרים באורך 3-4 אמות.

¹¹⁰ שהרי הר הבית אינו מישור, אלא הוא 'הר', דהיינו שמארבע צדדיו הנמוכים השטח עולה בהדרגה עד שמגיע לראש ההר (ובאמת שזו היא הסיבה שיש מדרגות מדרגות בתוך המקדש, כדי לעלות אל ראש ההר).

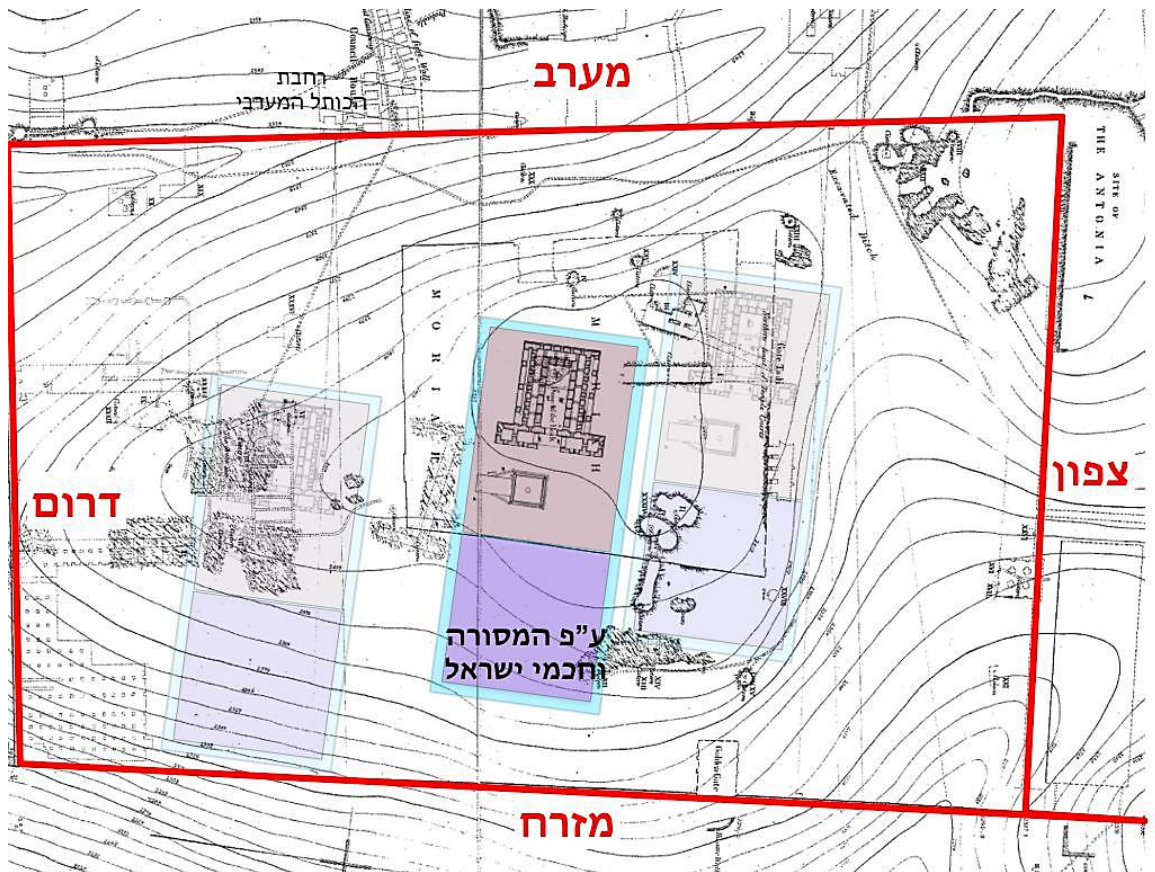
וז"ל הרמב"ם (בית הבחירה פרק ו): "המקדש כולו לא היה במישור אלא במעלה ההר, כשאדם נכנס משער מזרחי של הר הבית מהלך עד סוף החיל בשוה, ועולה מן החיל לעזרת הנשים בשתיים עשרה מעלות רום כל מעלה חצי אמה... נמצא גובה קרקע ההיכל על קרקע שער המזרח של הר הבית שתיים ועשרים אמות".

מקום אבן השתיה והמקדש (שהרי לא ייתכן שבמקום שבזמן המקדש היה אפשר לרדת ממנו אל רצפה נמוכה יותר, יהיה שם כיום הסלע הטבעי של ההר, ופשוט).

המקום היחיד בהר הבית שאם נמקם בו את 'אבן השתיה' הוא יתאים למרחקים ולמפלסים המתבררים מן המשנה במידות, הוא אך ורק מקום הצחירה (הסלע שבתוך מבנה כיפת הסלע). הפרש הגבהים הקיים כיום בין ראש הסלע לבין מפלס ה'רמה' הוא כשלושה מטרים, שזה מתאים להפרש שבין רצפת קדש הקדשים ובין רצפת העזרה, שהוא כ-6 אמות (12 מדרגות); הפרש הגבהים שבין הרמה לבין השטח הסמוך לה ממזרח הוא כשלושה מטרים וחצי, וזה מתאים להפרשי הגובה שבין עזרת ישראל ועזרת נשים, שהוא 7.5 אמות (15 מדרגות), וכן הלאה לצד מזרח יש עוד ירידה המתאימה לירידה של 6 אמות של 12 המדרגות של החיל.

לעומת זאת, **בכל נקודה אחרת** בהר שננסה למקם בה את אבן השתיה, הטופוגרפיה של ההר לא תתאים להפרשי הגבהים של המשנה. דהיינו שאם נמדוד מאותו מקום שננסה למקם בו את 'אבן השתיה' X אמות, אין הסלע יורד Y אמות, וכן הלאה, כשמרחיקים עוד X אמות עד הירידה של ה-15 מדרגות הירידות לעזרת נשים, גם כן אין ירידה מספקת לזה.

הדברים הנ"ל מתאימים לכל נקודה בהר הבית. כדי להדגים את הדברים, נבחן שתי שיטות ידועות, ונראה שהדברים מופרכים מעיקרם, מכוח הטופוגרפיה של ההר.

השיטה הצפונית

פרופ' אשר קאופמן ז"ל קבע שמקום אבן השתיה הוא ב'כיפת הרוחות' (בפינה הצפון מערבית של הרמה). הוא הגיע לשיטה זו מתוך הנחה שמקום שרפת הפרה בהר הזיתים צריך להיות במקום שהוא מעל גובה 800 מטר מעל פני הים (יש לציין שזו הנחה שרירותית לחלוטין; עיי' בהערה), ומכיון שהנקודה הכי דרומית בהר הזיתים מעל גובה זה היא צפונית לצחירה, הסיק מכך שהצחירה איננה מקום אבן השתיה, וחיפש מקום אחר למקם בו את קדש הקדשים, ומצא מקום שהיה נראה לו 'כסלע ההר' מתחת לכיפת הרוחות¹¹¹.

¹¹¹ ובאמת שיטה זו, שרבים מחשיבים אותה כאחת השיטות העיקריות בעניין זיהוי מקום המקדש, אין לה ידיים ורגליים, מכמה סיבות: (1) עצם החיפוש אחר מקום אבן השתיה על פי מקום שרפת הפרה, הוא בבחינת 'תלי תניא בדלא תניא', שהרי בניגוד למקום אבן השתיה, שיש כמה רמזים בחז"ל העוזרים בזיהוי מקומו, אין בחז"ל שום רמז למקום שרפת הפרה בהר הזיתים; (2) האבן שתחת כיפת הרוחות, שלפי שיטה זו היא 'אבן השתיה' – מסתבר שאינה כלל מסלע ההר, אלא היא מאבני הריצוף של הורדוס, (3) צורת המקדש והעזרה לפי שיטה זו אינה צורת מלבן (שקירותיו מקבילים) אלא צורת טרפז, כזה Δ , [לפי דברי קאופמן, גם מידות הר הבית, שהן 'תיק אמה על תיק אמה', אינן מידות אורך ורוחב, אלא מידת שטח של 250,000 אמות מרובעות]. (4) ההחלטה שמקום שריפת הפרה הוא דוקא מעל גובה 800 מטר אין לה סימוכין

והנה המחקר הטופוגרפי מפריך שיטה זו מכל וכל. שהרי בצד הצפוני, כל מרכז ההר (לרוחב, בין מזרח למערב) הוא במפלס שווה, ואין ירידה בגובה ההר לכיוון מזרח אלא רק סמוך לכותל המזרחי (ע"י במפה), ואם ממקמים את אבן השתיה ב'כיפת הרוחות', ומרחיקים לכיוון מזרח 73 אמות (לשטח שלפני האולם, שאמור להיות 6 אמות נמוך יותר, שהרי היו שם 12 מדרגות), עדיין אין ירידה בגובה ההר כלל, וסלע ההר הוא באותו מפלס, (ולא ייתכן שהייתה שם ירידה של 6 אמות כמתואר במשנה), ואף אם מרחיקים לכיוון מזרח עוד 76 אמות, אף ששם אמור ההר לרדת עוד 10 אמות (2.5 אמות ב-4 מדרגות שבין עזרת כהנים לעזרת ישראל + 7.5 אמות ב-15 המדרגות היורדות לעזרת נשים), ובסה"כ 16 אמות, עדיין כמעט אין ירידה כלל בגובה ההר, ואם כן לא ייתכן כלל לומר ששם הוא מקום המקדש.¹¹²

זאת מלבד מה ששיטה זו מופרכת מחמת העמק הנזכר לעיל, הנמצא מצפון לרמה [נחל הבצעאובית זיתא], שכן לפי שיטה זו, כל הצד הצפוני של העזרה נופל לתוך העמק (ע"י במאמר הנ"ל של הרב אשר גרוסברג, בתחומין חלק ט"ז).

השיטה הדרומית¹¹³

כלל, מה עוד שעל פי הגמ' ביומא מקום שרפת הפרה היה באותו גובה (בקו ישר) של פתח ההיכל, והמקום הכי גבוה בהר הבית הוא 743 מטר, ואם כן על כורחך שמקום שרפת הפרה אינו בגובה 800 מטר.

יש לציין עוד בעניין שיטה זו שאחד מה'רווחים' הגדולים שלה הוא שאין צורך 'להזיז' את כיפת הסלע, אלא אפשר להשאיר אותה במקומה לצד בית המקדש, ואין צורך לדחות את המוסלמים כדי לבנות את המקדש, והמשכיל יבין. לפלא הוא שעל אף כל האמור, וכן על אף מה שמתבאר למעלה ששיטה זו מופרכת מבחינת הטופוגרפיה של ההר, בכל זאת שיטה זו מצוטטת כשיטה עיקרית בעניין זיהוי מקום המקדש. זאת כפי הנראה כדי ליצור מצג שווא כאילו יש הרבה ספיקות בעניין מקום המקדש.

¹¹² מובן שאף אם ייתכן לומר שחפרו בסלע, ומה שהיה פעם סלע היום כבר אינו נמצא, ודאי לא ייתכן לומר שבמקום שפעם לא היה סלע, היום יש שם סלע.

¹¹³ מה שמפורסם בתור ה'שיטה הדרומית' היא התיאוריה של האדריכל טוביה שגיב. תיאוריה זו היא ביסודה השערה מרחיקת לכת שאין לה כל ביסוס במציאות או במקורות.

עיקרי השיטה הם: בדרום הר הבית ישנם בורות ענקיים החצובים בסלע ההר, ושגיב משער שקרקעית הבורות היא המפלס האמיתי של הר הבית, וכותלי הבורות הם שיירי מבנה המקדש שעדיין עומדים על תילם ולא נחרבו כלל (אף שהם אינם נמצאים במקומם המתאים לפי המשנה, וצורתם אינה תואמת לשום חלק של המקדש או של הלשכות. לדוגמא יש עמודים גבוהים במקום ששם ההיכל לפי שיטה זו). מקום כיפת הסלע הוא מבצר אנטוניה, והחומות הקיימות כיום סביב הר הבית (כולל הכותל המערבי) אינן מזמן המקדש כלל, אלא הן נבנו בתקופה מאוחרת יותר(!), (לטענתו לא נשאר שריד מכל הבניה המונומנטלית של הורדוס, המתועדת במקורות לפרטי פרטים, והמבנים הענקיים התואמים כל כך לתיאורי יוסיפוס על בנין הורדוס, הם מבינין אדריאנוס קיסר אשר אינו מתועד כלל). טיעון זה מופרך מכמה סיבות, ועל פי כמה ממצאים. בין הממצאים המפריכים שיטה זו - מטבעות מתקופת המקדש שנמצאו בנדבכי האבנים ועל

הרחוב המרוצף הצמוד לפינה המערבית-דרומית של כותלי הר הבית. מטבעות אלה מוכיחים בבירור שזמן בניית הכתלים הוא בתקופת המקדש).

מן העניין לציין שהסיבה המרכזית שהביאה את שגיב לטעון שמקום המקדש הוא בחלק הדרומי של ההר, אינה הוכחה שהמקדש הוא דוקא בדרום ההר, אלא שלפי שיטתו המקדש היה ממוקם במקום יותר נמוך, והצד הדרומי של הר הבית הוא חלקו הנמוך של ההר.

[עיקרי הראיות שלו שהמקדש היה במפלס נמוך הן: (א) ביומא דף לא. אומר אביו שהמקוה של הכה"ג הממוקם על כותל העזרה היה מתמלא מעין עיטס. שגיב משער שהכוונה היא לאמת מים שהגיעה ממעין אל ערוב (שהוא עין עיטס לפי דעתו), דרך ברכות שלמה (מדרום לבית לחם), וחשובי הגובה של שרידי האמה (התחתנה!) שנמצאו מחייבים לדעתו הנמכת מפלס העזרה. אמנם קודם כל, הוא מתעלם מה'אמה העליונה' המגיעה מבריכות שלמה ועוברת ליד שער יפו (ליד הקישלה), שהיא במפלס גבוה בהרבה (770 מטר ליד הקישלה), ממנה יכלו המים להגיע בקלות לעזרה הממוקמת על הרמה המוגבהת, [ואף למקוה שמעל שער המים]. גם עצם הזיהוי של ברכות שלמה כ'עין עיטס' אינו הולם את דברי חז"ל שמשתמע מהם שעין עיטס הינו בקרבת המקדש וירושלים בנחלת בנימין, [דוד המלך חשב לבנות שם את בית המקדש] ולא מדרום לבית לחם. כמו כן בחז"ל מוזכר עין עיטס כמקור למים המגיע לעזרה כבר בימי שלמה המלך (ים של שלמה) וא"כ לא יתכן שהכוונה למים שהגיעו מבריכות שלמה דרך אמה שנבנתה רק בתקופת החשמונאים, אלא ודאי הכוונה למקור מים סמוך להר הבית [ובאמת הר עין עיטס מצויר בציורים עתיקים כאחד משלש הרים מול ירושלים יחד עם הר הזיתים והר ציון].

באשר ל'אמת המים שהיתה בעזרה' המשמשת לשטיפת העזרה אחרי קרבן פסח שמוזכר בתוספתא פסחים פרק ד', נראה שאין צורך לכל מה שכתבנו כאן, אלא נראים דבריו של דר. מיכאל בן ארי שאמת המים העוברת בעזרה לא שימשה להבאת מים לעזרה (aqueduct) כלל, אלא היא תעלת ניקוז שדרכה הדם והמים מתנקזים לנחל קדרון, והבאת המים לעזרה התבצעה ע"י שאיבת מים מבור הגולה ש'הגלגל נתון עליו ומשם מספיקים מים לכל העזרה' (משנה מדות ה,ד), להרחבת הענין ע"י במאמרו של הרב ד"ר מיכאל בן ארי, בתחומין כרך ט"ז.

(ב) יוסיפוס כותב (קדמוניות כ', ח', י"א) שהכהנים היו מפחדים שאגריפס מסתכל עליהם בשעת העבודה, ולכן בנו חומה בעזרה כדי לחסום את שדה הראייה שלו. שגיב משער שארמונו של אגריפס היה במעלה רחוב השלשלת, ומכך שהיה יכול לצפות מארמונו על עבודת המקדש – הוכיח שהמקדש היה במפלס נמוך. כמובן שתליית מקום המקדש בהשערה לא מבוססת על מיקום ארמונו של אגריפס, על פי הסיפור [התמוה] המובא ביוספוס, מגוחכת.

(ג) המפלס הנמוך של השער הכפול ושל שער ברקלי, אשר הם נמוכים ממפלס כיפת הסלע בכ-15 מטר שהם 30 מטר אמה, והמשנה מתארת עלייה של 22 אמה בלבד. ומלבד שהמשנה אינה מתארת את הכניסה מצד דרום ומערב אלא רק מצד מזרח, גם הוא מתעלם מהמסדרונות המפוארים עם גרמי המדרגות הנמצאים מעבר לשערים אלו (תחת מסגד אל אקצא – מקום הסטיו המלכותי) והמובילים למפלס הר הבית (ולא למפלס קרקעיות הבורות שהוא המפלס של המקדש לפי שיטת שגיב). מלבד זה לא מובן איך אפשר להביא ראייה למפלס המקדש משערים שנבנו, לפי שיטתו, בתקופת אדריינוס, שהרי לפי טענתו השטח השתנה בצורה כה דרסטית בתקופה זו.

אין כאן המקום להציע את כל הפירוכות שיש על שיטת שגיב, אבל באמת שיטתו מופרכת מיסודה, שהרי גובה סלע ההר (ובפרט בחלק הדרומי) ידוע בבירור על פי בורות המים הנמצאים שם, שנמדדו ע"י וילסון וצ'ארלס וורן (ע"י לעיל הערה 96) ועוד כמה חוקרים שבדקו בורות אלו מבפנים, ואמרו כולם פה אחד שהם חצובים בסלע ההר ואינם שרידי מבנים, ומתברר מהם שסלע ההר גבוה בכ-16 מטר מקרקעית הבורות,

גם בצד הדרומי של הר הבית אין שום מקום שניתן למקם בו את בית המקדש, וזאת מב' טעמים: תחילה, כמו שכתבנו לעיל, בצד דרום פסגת ההר קרובה יותר לצד המזרחי של ההר, כך שבכדי למקם את אבן השתיה בגובה ההר ולא בירידה המערבית, צריך למקם את אבן השתיה קרוב יותר למזרח, ואם כן כמעט ואין מספיק מקום בצד מזרח למקם בו את העזרות והחיל וכנ"ל. בנוסף לכך, אם ממקמים את אבן השתיה על פסגת ההר בצד הדרומי, הרי שבמרחק של 73 אמה לכיוון מזרח (עד לפני האולם), ששם ההר אמור לרדת 6 אמות (12 מדרגות) - אין ירידה כלל, ואף אם מרחיקים עוד 76 אמות, ששם אמורה להיות ירידה של עוד 10 אמות (2.5 אמות בין עזרת כהנים ועזרת ישראל, ועוד 7.5 אמות ל-15 מעלות היורדות לעזרת נשים) ובסה"כ ירידה של 16 אמות - אין ההר יורד אלא כשלושה מטרים בלבד, שהם בערך 6 אמות, ונמצא שההר גבוה בכ-10 אמות ממה שהוא אמור להיות. וזה שולל מכל וכל את האפשרות למקם את המקדש בחלק הדרומי.¹¹⁴

עוד ראייה למיקום המקדש במקום כיפת הסלע – ראה בהערה¹¹⁵.

בנוסף על כל זה, יוסף בן מתתיהו שראה את בית המקדש בבנינו, ותיאר אותו בהרחבה, כתב "כי נוסד בית המקדש בראש גבעה בצורה"¹¹⁶, הרי שהמקדש

ונמצא שמקום המקדש לפי שגיב הוא כ-16 מטר מתחת לפני הסלע. עד היום אפשר לראות שן סלע טבעי העולה מעל פני הקרקע בדרום הר הבית, ולפי שגיב נצטרך לומר שבאמצע העזרה עמד עמוד של סלע ההר בגובה כ-16 מטר. (הרב צבי רוגין שליט"א מירושלים כתב מאמר ובו למעלה מ-20 פרוכות על תיאוריית שגיב. וע"ע באוצר המקדש וירושלים של האנציקלופדיה התלמודית, סוף חלק ה, ובמאמר הנפלא של הרב עזריה אריאל שמפריך שיטה זו מכל וכל).

למרות כל האמור בהערה זו, בדברינו במאמר זה (למעלה) איננו מתייחסים לשיטת שגיב כשלעצמה, אלא לדעה המצוטטת בפי ההמון, שהמקדש היה בדרום הר הבית, מול רחבת הכותל המערבי.

¹¹⁴ כל זה מלבד מש"כ לעיל (הערה 104) שמדברי המשנה שבדרום היה המרווח הכי גדול בין מקום העזרה וכותל הר הבית, מוכח שאין המקדש בחלק הדרומי של ההר.

¹¹⁵ ראייה נוספת לכך שהרמה שבנין כיפת הסלע בנוי עליה היא מקום המקדש, יש להביא מהקיר המזרחי של הרמה המוגבהת. בירושלמי בעירובין (פ"ה ה"א) מבואר שהמקדש והעזרות היו מכוונים לרוחות העולם האמיתיות, דהיינו שהכותל המזרחי של ההיכל עמד בכיוון המזרחי האסטרונומי (= מקום זריחת השמש בימי השוויון, עיין שם כל הסוגיה). והנה חומות הר הבית אינן בנויות במכוון לרוחות העולם, והם גם אינן מקבילות זו לזו. אולם הקיר המזרחי של הרמה המוגבהת, שעליה בנויה 'כיפת הסלע', בנוי לרוח מזרח המדויק (בקו צפון-דרום). קיר זה מושתת על יסוד קיר עתיק מאד. לפי דברינו שהסלע שבתוך כיפת הסלע הוא אבן השתיה, נמצא שהגבול שבין עזרת ישראל לעזרת נשים הוא בדיוק בקיר המזרחי של הרמה, וזה תואם את דברי הירושלמי במדויק.

היה **בראש** ההר, וזה מתאים למקום כיפת הסלע בלבד, שהוא באמת 'ראש ההר'.

לסיכום:

הרי נתבאר מכל הנ"ל, שהמקום היחיד בהר הבית שניתן למקם בו את מקום המקדש וקודש הקדשים באופן שיתאים למבואר במשנה במסכת מדות מבחינה טופוגרפית, הוא במקום כיפת הסלע [דהיינו שאבן השתיה הוא הצחירה (האבן שבתוך בנין כיפת הסלע)], ואין שום 'שיטה' אחרת המתאימה עם מקורות חז"ל ועם הטופוגרפיה של ההר; וזה גם המקום שכל הקדמונים והראשונים ולהבדיל אף הגויים מזהים כמקום המקדש, וכן נקטו גם הפוסקים להלכה כמו שנתבאר לעיל; והוא גם בראש ההר כתיאור יוסף בן מתתיהו "כי נוסד בית המקדש בראש גבעה בצורה". נמצא שיש התאמה מלאה בין המסורת והמחקר הטופוגרפי בזיהוי מקום המקדש, ולא נשאר מקום להסתפק בזה כלל. וכלשון הרדב"ז: "אין ספק כי האבן הזאת, אשר תחת הכיפה, היא אבן השתיה אשר עליה היה הארון בבית קדש הקדשים".

מקום המקדש והעזרות בהר הבית

הר הבית כיום גדול בהרבה מחמש מאות אמה על חמש מאות אמה, וצורתו כעין מלבן, וזאת מחמת התוספת של הורדוס (עי' לעיל). לכן יש שטח גדול בתוך מתחם 'הר הבית' שבאמת אינו מכלל הר הבית המקודש¹¹⁷.

התמונה המובאת כאן היא תמונה מהר הבית כפי שהוא נראה כיום, ומעליו שרטוט של גבולות הר הבית המקודש (500x500) ובתוכו מקום ההיכל והעזרות¹¹⁸. קדש הקדשים ממוקם מעל אבן השתיה [הסלע שבתוך כיפת הסלע] וממילא מתברר מקום ההיכל והעזרות¹¹⁹. [גבולות הר הבית כיום סומנו בקווים

¹¹⁶ "כבר דברתי, כי נוסד בית המקדש בראש גבעה בצורה ובראשונה נשא המישור אשר במרום הגבעה בקשי את ההיכל והמזבח... אולם בדורות הבאים אחרי שלמה הוסיף העם כל הימים להעלות עפר [מסביב להיכל], עד אשר התישר ראש הגבעה והתרחב..." (מלחמות היהודים ה,ה,א).

¹¹⁷ ודנו הפוסקים האם יש איסור מדרבנן להיכנס לשם בטומאה, והאם נוהגים שם הלכות מורא מקדש.

¹¹⁸ השרטוט הוא הציור המפורסם של בעל התפא"י המודפס במשניות בסוף מסכת מדות.

¹¹⁹ הסיבה שההיכל והעזרות הם קצת 'באלכסון' היא משום שהם עמדו לפי רוחות העולם (האסטרונומיים המדויקים), כמבואר בירושלמי, הובא לעיל הערה 115, והם אינם מקבילים לכותלי הר הבית.

כחולים, המרובע האמצעי הגדול הוא גבולות הר הבית המקודש (ת"ק על ת"ק אמה)¹²⁰. ובמרכזו (יחסית) ההיכל והעזרות¹²¹.

¹²⁰ מיקום גבולות הת"ק על ת"ק אמה הם ע"פ השיטה המקובלת (מזר וריטמייר). אין בזה כ"כ נפק"מ להלכה, וההוכחות למיקומם המדויק מצריך קצת אריכות, ואין מקומם במסגרת זו.

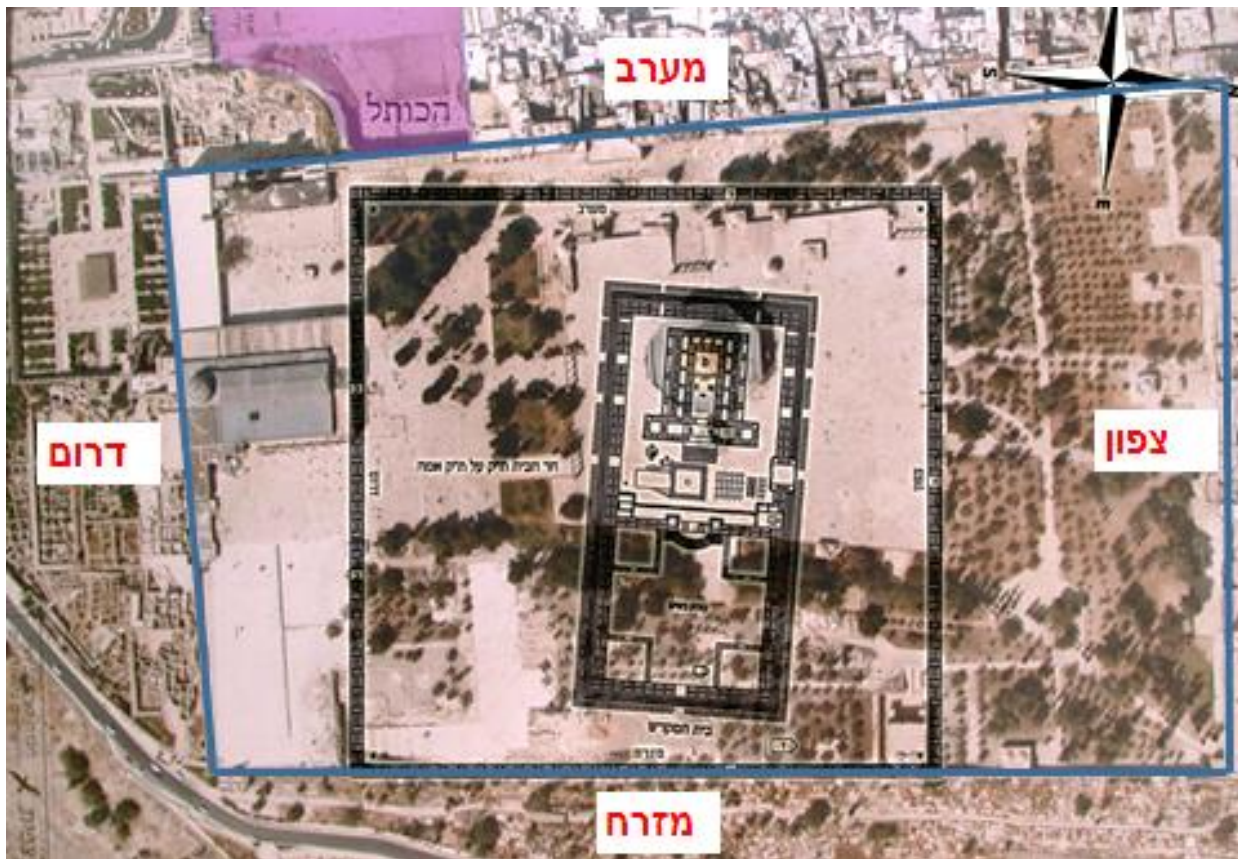
¹²¹ השירטוט המובא כאן הוא לפי שיעור אמה של 52.5 ס"מ.

הערה בענין שיעור האמה שהשתמשו בו לשירטוט מקום המקדש והעזרות.

האמה של 58 או 60 ס"מ [כשיעור חזו"א] אינה מתאימה לצורת המקדש כפי המציאות, כיון שמרובע של ת"ק על ת"ק אמה בשיעור זה אינו נכנס בתוך שטח הר הבית, כיון שברוב שטח הר הבית, אין בין הכותל המזרחי והכותל המערבי 500 אמה לפי שיעור זה של האמה. הנוקטים בשיעור זה של האמה מתרצים שהר הבית אינו מרובע של ת"ק על ת"ק אמה, אלא שיש מקום אחד בהר ששם יש 500 אמה בין מזרח למערב (הקו החוצה את כיפת הסלע), ואילו בצד צפון יש יותר מ-500 אמה ובצד דרום יש פחות מ-500 אמה (כ"כ הר"ז קורן, הר"ש גורן והר"מ טוקצינסקי). אמנם באמת אין זה מתיישב כלל בלשון המשנה 'הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה'.

עוד אפשר להוכיח מהר הבית עצמו ששיעור האמה הוא קטן בהרבה מ-58 ס"מ. שהרי הר הבית והר המוריה עצמו, בצדו המערבי, אורכו רק כ-230 מטר מפנינתו הצפונית לפינתו הדרומית. בצפונו (בערך באזור שער המשגית) הוא תחום על ידי העמק של נחל הבצאובית זיתא, ובדרום (באזור קשת וילסון) על ידי עמק טרופיון, ואם נחלק 230 מטר ל-500, נמצא שהאמה אינה יותר מ-46 ס"מ. ועי' בספר הר הבית מאת הרב שלמה גורן (פרק יט – כ) הדן בקשיים נוספים המתעוררים בחישובי מקומות המקדש בהר הבית לפי שיעור אמה של 58 ס"מ.

ובאמת היה צריך לחשב את מקום המקדש והעזרות לפי שיעור האמה של 44.4 ס"מ (האמה המצרית הרגילה, והאמה הרומית) שכך היא דעת הרמב"ם ושאר הראשונים וגדולי האחרונים (ש"ד, ט"ז, מג"א, תיו"ט ועוד, עי' מדות ושיעורי תורה, הרב בייניש, עמ' רכ ואילך), וכן מוכח מכמה ממצאים ארכיאולוגיים [לדוגמא כתובת השילוח (שכתוב בה שנקבת חזקיהו היא באורך 1200 אמה, ואורכה תואם את האמה של 44.4 ס"מ)], או לכל היותר לפי שיעור אמה של 48 ס"מ (שי' ר' חיים נאה), ולפי"ז מקום העזרות קצת יותר קטן מאשר בשירטוט. אמנם בשירטוט המובא כאן החמרנו אף לשיטת החוקרים (ריטמאייר) הסוברים שביהמ"ק נבנה ע"פ האמה המצרית המלכותית, שהיא אמה בת שבעה טפחים (אמה וטופח) ושיעורה 52.5 ס"מ, משום שגם לאמה זו יש כמה סימוכים בממצא הארכיאולוגי של הר הבית.

נסיים בדברי 'אור החיים' המפורסמים, על הפסוק 'כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו, ובא גאלו הקרב אליו וגאל את ממכר אחיו' (ויקרא כה, כה), וז"ל: "ויאמר 'ומכר מאחוזתו' **ירצה על המשכן משכן העדות, אשר הוא אחוזתו ית' שבו השרה שכינתו**, ובעוונותינו נמכר הבית ביד האומות, וכמאמרם ז"ל (מלך תהלים ע"ט) בפירוש פסוק מזמור לאסף באו גוים וגו'.

והודיע הכתוב כי גאולתו היא ביד הצדיק אשר יהיה קרוב לה', על דרך אומרו 'בקרובי אקדש', הוא 'יגאל ממכר אחיו', כי האדון ב"ה יקרא לצדיקים אח כביכול, דכתיב (תהלים קכ"ט) למען אחי ורעי, **והגאולה תהיה בהעיר לבות בני אדם ויאמר להם: הטוב לכם כי תשבו חוץ גולים מעל שלחן אביכם? ומה יערב לכם החיים בעולם זולת החברה העליונה אשר הייתם סמוכים סביב לשלחן אביכם הוא אלהי עולם ב"ה לעד?** וימאס בעיניו תאוות הנדמים ויעירם בחשק הרוחני גם נרגש לבעל נפש כל חי עד אשר יטיבו מעשיהם, ובזה יגאל ה' ממכרו, ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב".